

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav českého jazyka a teorie komunikace

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Tereza Binderová

K neohebným slovním druhům a jejich hranicím v současné češtině

**Toward Inflexible Parts of Speech and
Boundaries between them in the
Contemporary Czech**

Praha 2014

Vedoucí práce: Mgr. Pavlína Jínová

Děkuji své vedoucí Mgr. Pavlíně Jínové za všechny konzultace, cenné rady a postřehy, které výrazně formovaly tuto práci. Rovněž jí děkuji za nebývalou shovívavost, ochotu a operativnost při řešení mých nekonečných problémů.

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze, dne 10. srpna 2014

.....

Tereza Binderová

Abstrakt

Tato práce přináší v první části vymezení způsobů dělení slov do slovních druhů, dále kritéria těchto dělení. Druhá část je věnována vymezení slovních druhů příslovce, částice a spojky v mluvnických popisech češtiny. V části třetí je popsáno, jakým způsobem mluvnické popisy reflektují překrývání diskutovaných slovních druhů. Zde jsou dále představeny výklady této problematiky v samostatných studiích a monografiích. Poslední část práce tvoří samostatný výzkum, který na základě sondy do korpusu přináší přehled funkcí a vlastností vybraných výrazů. Cílem práce je na základě korpusové analýzy určit, jaké slovnědruhové platnosti dané výrazy nabývají a na základě jakých kritérií je možné tuto platnost určit.

Klíčová slova

částice, příslovce, spojky, neohebné slovní druhy

Abstract

This work in its first part lays out ways of classifying words into parts of speech, followed by criteria of these classifications. The second part covers the definition of adverbs, particles and conjunctions within Czech grammar. In the third part, the way grammar reflects overlap of the discussed parts of speech is analyzed. The interpretations of these issues in independent studies and monographs is also included. The last part of the work constitutes of individual research, which, based on carefully picked data, brings the overview of functions and properties of selected expressions. The aim of the work is to determine, by corpus analysis, which expressions belong to which part of speech and with which criteria the category of such can be determined.

Keywords

particles, adverbs, conjunctions, inflexible parts of speech

Obsah

Úvod.....	10
1. Způsoby dělení lexémů do slovních druhů a kritéria těchto dělení	11
2. Příslovce, spojky a částice v gramatických popisech	13
2.1 Slovní druh příslovce	13
2.2 Slovní druh spojky	19
2.3 Slovní druh částice.....	26
3. Překrývání definicí příslovcí, spojek a částic v českém lingvistickém diskurzu.....	31
3.1 Příslovce a spojky	31
3.1.1 Mluvnice	31
3.1.2 Studie Spojky a příslovce Jaroslava Bauera	32
3.1.3 Argumentativní konektory v současné francouzštině a češtině	36
3.1.4 Shrnutí.....	37
3.2 Částice a spojky	37
3.2.1 Mluvnice	37
3.2.2 Studie Spojky a částice Jaroslava Bauera	39
3.2.3 Shrnutí.....	41
3.3 Částice a příslovce	42
3.3.1 Mluvnice	42
3.3.2 Studie Příslovce a částice – hranice slovního druhu Miloslava Vondráčka	44
3.3.3 Shrnutí.....	45
4. Výzkum.....	46
4.1 Výzkumné hypotézy	46
4.2 Zkoumané výrazy a jejich mluvnické popisy	47
4.2.1 Výraz <i>potom</i>	48
4.2.2 Výraz <i>nakonec</i>	48
4.2.3 Výraz <i>totiž</i>	49
4.2.4 Výraz <i>však</i>	49

4.2.5 Výraz <i>ještě</i>	50
4.2.6 Výraz <i>už/již</i>	51
4.2.7 Shrnutí mluvnických popisů výrazů	51
4.3 Popis výzkumu.....	52
4.4 Výsledky výzkumu	52
4.4.1 Výraz <i>potom</i>	52
4.4.1.1 Deiktické časové doplnění	53
4.4.1.2 Výsledek/následek děje a/nebo úvah mluvčího	53
4.4.1.3 Význam přidávání.....	54
4.4.1.4 Shrnutí.....	55
4.4.2 Výraz <i>nakonec</i>	56
4.4.2.1 Konečný stav děje	56
4.4.2.2 Shrnutí.....	57
4.4.3 Výraz <i>totiž</i>	57
4.4.3.1 Vysvětlení/zpřesnění předcházející informace	57
4.4.3.2 Shrnutí.....	58
4.4.4 Výraz <i>však</i>	59
4.4.4.1 Význam odporování/vysvětlování	59
4.4.4.2 Vyjadřování námitky proti předešlému tvrzení	60
4.4.4.3 Shrnutí.....	60
4.4.5 Výraz <i>ještě</i>	61
4.4.5.1 Přidávání	61
4.4.5.2 Časové trvání	62
4.4.5.3 Časové trvání ve spojení se „schopnostními“ slovesy.....	62
4.4.5.4 Stupňování	63
4.4.5.5 Shrnutí.....	64
4.4.6 Výraz <i>už</i>	65
4.4.6.1 Začátek nebo ukončení děje.....	65

4.4.6.2 Začátek děje (s rysem nečekanosti) ve spojení se „schopnostními slovesy“	66
4.4.6.3 Zdůraznění trvání.....	66
4.4.6.4 Shrnutí.....	66
Závěr	69
Seznam použité literatury	73

Seznam použitých zkratk

AGSČ – Akademická gramatika spisovné češtiny

ČNK – Český národní korpus

ESČ – Encyklopedický slovník češtiny

MČ 2 – Mluvnice češtiny 2

MSČ – Mluvnice současné češtiny

PMČ – Příruční mluvnice češtiny

Úvod

Tématem naší práce jsou neohebné slovní druhy a jejich hranice v současné češtině. Nebudeme se zabývat všemi neohebnými lexémy, nýbrž pouze těmi, které se tradičně řadí k příslovcím, spojkám a/nebo částicím. Domníváme se, že právě tyto slovní druhy jsou v české jazykovědě popsány tak, že jejich rozlišení činí velké obtíže. Oporou pro toto tvrzení nám budiž fakt, že v současné době se řada lingvistů uchyluje k termínům, které tradiční slovnědruhová označení nahrazují – zde zmíníme například argumentativní konektory, rematizátory nebo aktualizátory. Ve všech případech jde o výrazy, které bychom tradičně zařadili k některému ze zmiňovaných slovních druhů, avšak zde se autoři rozhodli vytvořit termín náhradní, který odpovídá funkci lexému, nikoliv jeho slovnědruhové platnosti. My se domníváme, že dávají přednost termínům jiným kvůli nejasnostem při zařazování výrazů do zmíněných slovních druhů. Tyto nejasnosti vznikají zřejmě proto, že zmiňované slovní druhy nejsou popsány jasně, a/nebo proto, že kritéria tradičně užívaná pro jejich určení jsou nedostatečná a/nebo příliš obecná.

V první kapitole naší práce vyložíme, jaké jsou v české tradici soustavy slovních druhů a na základě jakých kritérií se lexémy do jednotlivých slovních druhů mohou zařazovat.

V druhé části naší práce se zaměříme nato, jakým způsobem a na základě jakých kritérií byly diskutované slovní druhy popisovány doposud. K naplnění tohoto cíle budeme analyzovat následující gramatické popisy: *Mluvnici spisovné češtiny* Františka Trávnička, *Českou mluvnici* Bohuslava Havránka a Aloise Jedličky, *Mluvnici češtiny 2*, *Příruční mluvnici češtiny*, *Encyklopedický slovník češtiny*, *Mluvnici současné češtiny* a *Akademickou gramatiku spisovné češtiny*.

Třetí část naší práce bude věnována tomu, jak a jestli je v analyzovaných gramatických popisech reflektováno případné překrývání diskutovaných slovních druhů a jejich funkcí, a také tomu, zda jsou v rámci těchto popisů navržena kritéria, na jejichž základě by bylo možno od sebe tyto slovní druhy oddělit. Výklad gramatických popisů bude doplněn studiiemi, které se této problematice přímo věnují a/nebo které na tuto problematiku narážejí. Na základě výkladů z gramatických popisů i ze samostatných prací budou stanoveny hypotézy pro následující výzkum.

Poslední část práce bude věnována výzkumu, kdy bude na základě předchozího výkladu vybráno šest výrazů, u kterých nepanuje shoda v určení slovnědruhové platnosti. Následně budou ověřovány hypotézy na příkladech získaných korpusovou sondou.

1. Způsoby dělení lexémů do slovních druhů a kritéria těchto dělení

Česká lingvistika tradičně dělí lexémy do deseti slovních druhů; jsou jimi podstatná jména (substantiva), přídavná jména (adjektiva), zájmena (pronomina), číslovky (numeralia), slovesa (verba), příslovce (adverbia), předložky (prepozice), spojky (konjunkce), částice (partikule) a citoslovce (interjekce).

Pro toto dělení se užívají tři kritéria, která spolu vzájemně souvisí:

- a) obsahově-sémantické (též významové), které lexémy dělí na základě přítomnosti či nepřítomnosti plného významu na slovní druhy plnovýznamové (autosémantické, též základní) a na slovní druhy neplnovýznamové (syntaktické). Plným významem rozumíme takový význam, který je nezávislý na kontextu, naopak význam u neplnovýznamových slovních druhů je patrný až z kontextu;
- b) syntakticko-funkční, jež dělí lexémy podle jejich podílu na výstavbě výpovědi a textu. Obecně je toto kritérium vnímáno pouze jako to, zda je výraz větným členem nebo není;
- c) tvaroslovné, podle kterého se lexémy dělí na ohebné a neohebné. K tomuto kritériu se volně řadí také stupňovatelnost a přechylovatelnost výrazů. Je tedy možné toto kritérium širě pojímat jako formální.¹

V současnosti jsou již vnímána jako tradiční a pracuje s nimi většina mluvnic a výkladů morfologie. Z těch, které budeme v naší práci používat, to jsou *Mluvnice spisovné češtiny*, *Česká mluvnice*, *Příruční mluvnice češtiny*, *Encyklopedický slovník češtiny*,² *Mluvnice současné češtiny* a *Akademická gramatika spisovné češtiny*.³

Při zařazování lexému do slovního druhu ovšem jedno z kritérií téměř vždy převládá.⁴ Proto jsou kritéria dělení i samotná koncepce slovních druhů mnohými kritizovány.⁵ Právě

¹Např. viz Úvahy o české morfologii 2013, s. 19.

²ESČ v hesle „Druh slovní“ popisuje obě možnosti dělení slov do slovních druhů – tradiční i Komárkovo. V heslech „Částice (partikule)“, „Příslovce (adverbium, cirkumstantivum)“, „Příslovce zájmenné (adverbium pronominální)“ a „Spojka (konjunkce)“ však k popisu příslušných slovních druhů užívá jen kritérií prvního způsobu dělení. Proto i my ESČ uvádíme pouze zde. Srov. v ESČ heslo „Druh slovní“, s. 117, a hesla „Částice (partikule)“, s. 62, „Příslovce (adverbium, cirkumstantivum)“, s. 356, „Příslovce zájmenné (adverbium pronominální)“, s. 357, a „Spojka (konjunkce)“, s. 436.

³AGSČ rovněž zmiňuje obě možnosti dělení lexémů do slovních druhů – tradiční i Komárkovo. V dalších výkladech slovních druhů užívá obě tato dělení. Proto i my uvádíme zmíněnou mluvnici u obou z nich.

⁴„Poněvadž tato tři hlediska nejsou paralelní a u různých slovních druhů je jejich pořadí závažnosti různé, vytýká se tradičnímu třídění slovních druhů nejednotnost kritérií, nedostatek jednotného třídícího principu.“ KOMÁREK 1978, s. 13. Komentář k funkci citátu

⁵Viz např. KOMÁREK 1956: „Soustava slovních druhů, s níž pracuje současná mluvnice, je nesourodá, postrádá jednotného principu. Potíže s roztříděním slovních druhů jsou způsobeny složitou povahou kategorie slovního druhu. [...]“ KOMÁREK 1956, s. 160.

z těchto kritik vyšel lingvista Miroslav Komárek při tvorbě nové teorie slovních druhů. Vyloučil kritérium morfoložické a spojil sémantické a syntaktické kritérium do jednoho⁶ – slova pak mají primární syntaktickou funkci, která se odvíjí od jejich lexikálního významu. Na tomto základě se v jazyce rozlišují čtyři základní slovní druhy, které odpovídají čtyřem základním významovým kategoriím – jsou jimi podstatná jména (jako pojmenování substancí), přídavná jména (jako pojmenování vlastností substancí), slovesa (jako pojmenování dějů) a příslovce (jako pojmenování okolností těchto dějů). K nim se volně řadí slovní druh, který se v tradičním pojetí slovních druhů, které jsme popsali výše, nevyskytuje – predikativa. Jedná se o příslovce, jejichž primární funkcí však není pojmenování okolností dějů, nýbrž být součástí přísudku.⁷ Nástavbou na výklady základních slovních druhů jsou slovní druhy nezakladní se dvěma podtypy: slovními druhy nástavbovými a slovními druhy nesamostatnými. Nástavbové slovní druhy svými funkčními vlastnostmi napodobují slovní druhy základní – jedná se o číslovky a zájmena. Slovní druhy nesamostatné mají oproti ostatním zcela odlišný charakter. Ona nesamostatnost spočívá v jejich synsémantičnosti, tedy nemožnosti stanovit obecný význam slovního druhu z něho samého. Mezi nesamostatné slovní druhy se počítají předložky, spojky a částice. V tomto pojetí slovních druhů zaujímají zvláštní místo citoslovce, která jsou vnímána jako specifický systém znaků – jakýsi jednoduchý jazyk. Toto pojetí slovních druhů přebírá *Mluvnice češtiny 2* a *Akademická gramatika spisovné češtiny*.

⁶ S odkazem na práci polského lingvisty Jerzyho Kuryłowicze a jeho termíny primární syntaktická funkce a sekundární syntaktická funkce. Srov. KOMÁREK 2006, s. 18n.

⁷ K tomu dále viz MČ 2, s. 20.

2. Příslovce, spojky a částice v gramatických popisech

V této kapitole se budeme věnovat neohebným slovním druhům příslovce, spojky a částice, jejich definicím a posunům v těchto definicích. Vycházet budeme z pojetí gramatických popisů uvedených v úvodu naší práce. Na konci každé z podkapitol uvedeme shrnutí, ve kterém se pokusíme postihnout hlavní shodnosti a rozdílnosti v těchto definicích.

2.1 Slovní druh příslovce

Slovní druh příslovce definuje ve své *Mluvnici spisovné češtiny* František Trávníček na základě kritéria formálního, významového a následně podle slovnědruhové platnosti základového slova. Formální hledisko v sobě odráží obecnou tendenci této mluvnice třídit lexémy podle původu: „příslovce (adverbia) jsou dílem neohebná slova, dílem tvary nebo výrazy původně ohnuté, avšak ustrnulé.“⁸ Pokud jde o kritérium významové, Trávníček vychází z větněčlenské platnosti příslovci– „[příslovce jsou slova; doplnila TB] mající významy jako příslovečná určení.“⁹ Větný člen příslovečné určení je zde pojat velmi široce: „Příslopečné určení je ta část věty, která blíže určuje některou jinou část věty a vyjadřuje rozmanité okolnosti a vztahy [...].“¹⁰ Druhů příslovečných určení je vymezováno čtrnáct: místa, času, způsobu, míry (stupně) a množství (kolikosti), nástroje (prostředku nebo prostředníka), příčiny a důvodu, účelu, podmínky a přípustky, zřetele, účinku a následku, společnosti a styku, průvodní okolnosti a konečně příslovečné určení vztahu a příslovečné určení věcného obsahu.¹¹ Pro náš další výklad je zásadní předposledně jmenované určení. Vztah u příslovečného určení vztahu je definován jako „[vztah; doplnila TB] dílem mezi dvěma osobami, dílem mezi mluvčím a větou.“¹² Do této kategorie¹³ Trávníček řadí např. výrazy *sotva, jistě, nepochybně, opravdu, kupodivu, bohužel* atd. a také příslovce „vyjadřující souhlas nebo nesouhlas mluvčího,“¹⁴ tedy výrazy *ano, ovšem, ne, nikoli* apod. Posledním kritériem, kterým slovní druh příslovce Trávníček definuje, je slovnědruhová platnost základového slova. Rozlišují se příslovce původem jmenná (substantivní, adjektivní, zájmenná), slovesná a citoslovná.

⁸ TRÁVNÍČEK 1951, s. 1442.

⁹ TRÁVNÍČEK 1951, s. 1442.

¹⁰ TRÁVNÍČEK 1951, s. 782.

¹¹ TRÁVNÍČEK 1951, s. 784–794.

¹² TRÁVNÍČEK 1951, s. 791.

¹³ Resp. do podkategorie „osobní vztah mluvčího k obsahu věty nebo k některé její části“. Viz TRÁVNÍČEK 1951, s. 791–793.

¹⁴ TRÁVNÍČEK 1951, s. 793.

Bohuslav Havránek s Aloisem Jedličkou v *České mluvnici* připisují příslovcím dvě charakteristiky formální: příslovce jsou slova neohebná a „slovní význam některých příslovcí se může stupňovat, a to tvořením druhého a třetího stupně.“¹⁵ Významově příslovce autoři definují jako slova vyjadřující „různé bližší okolnosti dějů a předmětů, jako místo (je *zde*), čas (přijde *brzy*, *zítra*), způsob (pracuje *rychle*, *dobře*, *těžce*) a příčinu/důvod (*proto* přišel), anebo stupeň vlastnosti, nebo míru předmětu (*velmi* dobrý, *tak* dobře, *neobyčejně* dobře, *dost* peněz).“¹⁶ Největší pozornost je věnována syntaktické charakteristice slovního druhu. „Příslovce se spojuje ve větě jako závislý člen se slovesy, s přídavnými jmény nebo s jinými příslovci a je pak ve větě příslovečným určením, nebo s podstatnými jmény a je pak přívlastkem neshodným [...]. Dále bývá základem jednočlenných vět, zvláště se sponou *být*, anebo i bez spony. [...] Některá příslovce s významem míry sama řídí podstatné jméno stojící v 2. pádě (*dost* peněz, *hodně* práce, *mnoho* úspěchů apod.).“¹⁷ Následně autoři ve výkladu rozčleňují příslovce do šesti skupin podle nejednotných kritérií. První tři skupiny jsou – stejně jako u F. Trávnička – založeny na slovnědruhovém platnosti základových slov, sem autoři řadí příslovce, která mají „slovní základ i význam příbuzný s přídavnými jmény“, příslovce zájmenná a příslovce číselná. O dalších třech skupinách bychom mohli říct, že jsou definovány na základě funkce, kterou výrazy patřící do těchto skupin plní v textu. První z těchto skupin jsou výrazy *ne*, *ni* a *nikoli*. Tato příslovce záporná neboli záporky jsou „samostatnými slovy, jen vyjadřují-li buď zápor samostatně, nebo popírají-li člen větný.“¹⁸ Druhou z těchto skupin jsou příslovce přitakací a vybízecí, mezi něž patří výrazy *ano*, *ba*, *dobrá*, *tak* (*dělej*). Tato příslovce „se zpravidla mluvnicky nezačleňují a stojí samostatně.“¹⁹ K této skupině se pak dále řadí příslovce způsobová, která „vyjadřují jen hodnocení poměru výpovědi ke skutečnosti.“²⁰ Patří k nim výrazy *asi*, *snad*, *prý* apod. Autoři sami poznamenávají, že „příslovce přitakací a vybízecí a příslovce způsobová (neboli modální) se někdy zařazují mezi částice.“²¹ My se domníváme, že posledně jmenované skupiny příslovcí (záporová, přitakací a vybízecí a způsobová) nevyhovují úvodní definici, kterou si autoři pro příslovce stanovili. Výrazy těchto skupin totiž nemají okolnostní sémantiku, ani neoznačují stupeň vlastnosti nebo míru předmětu. Také se nespojují se slovesy a přídavnými jmény ve smyslu příslovečného určení, ani se jmény podstatnými ve smyslu neshodného přívlastku. Rovněž vnímáme jako problematické, že autoři se podotýkají, že přitakací a

¹⁵ HAVRÁNEK, B. – JEDLIČKA, A. 1963, s. 299.

¹⁶ HAVRÁNEK, B. – JEDLIČKA, A. 1963, s. 298.

¹⁷ HAVRÁNEK – JEDLIČKA 1963, s. 299.

¹⁸ HAVRÁNEK – JEDLIČKA 1963, s. 299.

¹⁹ HAVRÁNEK – JEDLIČKA 1963, s. 300.

²⁰ HAVRÁNEK – JEDLIČKA 1963, s. 300.

²¹ HAVRÁNEK – JEDLIČKA 1963, s. 300.

vybízející příslovce se někdy řadí k částicím, ale již nevysvětlují, na základě čeho je sami řadí k příslovcím.

Jan Petr v *Mluvnici češtiny 2* definuje příslovce obsahově-sémanticky jako „slovní druh vyjadřující široce okolnostní příznak slovesa jakožto příznaku probíhajícího v čase, adjektiva jakožto příznaku neprobíhajícího v čase i příznak adverbia samotného.“²² Tyto okolnosti mohou být místní (*dole, vpředu, zpátky, místy* aj.), časové (*brzy, dávno, napřesrok, vloni* aj.), způsobové (blíže vlastního způsobu: *dobře, rozumně, vesele*; míry/intenzity: *hodně, úplně, nadobro*; zřetele: *celkově, povahově, umělecky*) a příčinné (důvodové, účelové; *schválně, úmyslně, omylem, nechtě*).²³ Formálně jsou v této mluvnici příslovce definována jako slova neohebná, přičemž některá z nich jsou (stejně jako adjektiva) stupňovatelná²⁴ – jde zejména o příslovce vzniknuvší z kvalitativních adjektiv (*příjemně, pěkně, smutně* atd.), zřídka o příslovce vzniknuvší z adjektiv relačních (*vnitřně, bděle, knižně* atd.).²⁵ Následně jsou příslovcím přisouzeny větněčlenské funkce. Primární funkce příslovcí je příslovečné určení. Druhy příslovečných určení odpovídají sémantickému dělení uvedenému výše. Sekundárními funkcemi pak jsou podmět/předmět (*doma je zde*), neshodný přívlastek (krok *vlevo*) a predikativ (je *nahoře*). Všechny větné funkce adverbia plní bez gramatických prostředků²⁶ – jakožto neohebný slovní druh totiž nevyjadřují žádné gramatické kategorie, a tak své syntaktické funkce naplňují pouze na základě svého významu a na základě pozice (stojí zpravidla před členem, který rozvíjí). MČ 2 se však v rámci syntaktické charakteristiky neomezuje pouze na určení primárních a sekundárních funkcí příslovcí. Věnuje pozornost také tomu, jakým způsobem slovní druh obsazuje větné pozice. Příslovce tyto pozice obsazují buď po jednom (*Ráno odjedu do Brna.*), nebo po dvou i více výrazech (*Knihy nahoře vlevo vzadu* jsou filozofické.). V případě souvškytu více příslovcí mohou nastat dva případy: příslovce nejsou stejného významového druhu, a není tedy mezi nimi žádný syntaktický vztah, příslovce jsou stejného významového druhu, tudíž mezi nimi existuje syntaktický vztah zmnožení, a tedy adordinace (tradičně apozice).²⁷ Mluvnice nestanovuje pro zmnožení žádná další pravidla a/nebo omezení. Naší další poznámkou k charakteristice příslovcí v rámci MČ 2 bude zmínka o tzv. příslovečných výrazech. Jedná se o skupinu souslovných vyjádření, která jako celek vyjadřují okolnostní význam. Sem patří sousloví *křížem krážem, bok po boku* atd. Z výkladu však není jasné, zda tyto výrazy hodnotit jako jednotku a přisoudit jim

²² MČ 2, s. 188.

²³ MČ 2, s. 189–190.

²⁴ MČ 2, s. 188.

²⁵ MČ 2, s. 191.

²⁶ MČ 2, s. 188–189.

²⁷ MČ 2, s. 189.

slovnědruhovou platnost příslovce, nebo zda se jedná o příslovce pouze na úrovni významu (vzhledem k tomu, že jsou zde příslovečné výrazy definovány pouze na základě významu) ve větě a kupř. výraz *bok po boku* je třeba slovnědruhově vyhodnotit jako spojení podstatné jméno + předložka + podstatné jméno. Na tuto otázku však výklad neodpovídá, svou definici totiž ani nepodporuje kritériem syntaktickým.

V pojetí MČ 2 se zájmenná příslovce, tedy příslovce, která okolnosti vyjadřují ukazováním nebo zastupováním,²⁸ řadí spolu se zájmeny a zájmennými číslovkami mezi tzv. deiktická slova. Pro všechny tři třídy výrazů je typická „tzv. pronominálnost, tj. schopnost označovat skutečnost nikoliv pojmenováním, nominací, jmény, nýbrž jiným způsobem [...] Tento způsob je deixe, ukazování.“²⁹ Deiktická slova jsou dělena do jednotlivých funkčně sémantických tříd, my u každé z nich uvádíme pouze příklady zájmenných příslovcí, nikoli jiných deiktických slov: demonstrativa (*tamhle, onam, tamhleduty* atd.), vlastní identifikátory (*tamtéž* atd.), interogativa a relativa (*odkud, odkdy, nakdy* atd.), indefinita (*někudy, někam, někdy* atd.), totalizátory (*vždy, všude, vždy* atd.) a negativa (*odnikud, nikdy, nikam* atd.).

Zdenka Rusínová v *Příruční mluvnici češtiny* píše, že příslovce jsou neohebný slovní druh. Funkčně-sémanticky pak podle autorky příslovce vyjadřují místní, časové, způsobové a příčinné okolnosti, za kterých se realizuje obsah slovesa, za kterých platí obsah přídavného jména anebo dalšího příslovce (pracuje *rychle, raně* gotický, *velmi* mladě atd.).³⁰ Domníváme se, že u posledního z jmenovaných příkladů (*velmi* mladě) se nejedná o okolnost, za které by platil obsah příslovce. Dále ve výkladu je výraz *velmi* řazen k příslovcím způsobu k podtypu vyjadřujícímu míru v širším slova smyslu.³¹ Míru ovšem nepovažujeme za okolnost obsahu adjektiva nebo adverbia, nýbrž pouze za specifikaci intenzity vlastnosti (v případě přídavného jména) nebo okolnosti (v případě příslovce). Rovněž považujeme za problematické, že právě výrazy v této kapitole označované jako příslovce míry jsou v této mluvnici přiřazeny Markem Nekulou zároveň k jinému slovnímu druhu – intenzifikačním částicím. Dále Rusínová definuje zájmenná příslovce jako substituty pojmenování okolností označovaných příslovcí. Díky této své substituční funkci jsou zájmenná příslovce příbuzná zájmenům, a to formálně i významově. Formální příbuzností jsou zde míněny společné slovtvorné základy, příbuzností významovou pak fakt, že se vyskytují v podobných sémantických řadách jako zájmena: řada tázací, netázací s významy ukazovacími, odkazovacími, neurčitosti apod.³²

²⁸ Viz MČ 2, s. 81.

²⁹ MČ 2, s. 81

³⁰ PMČ, s. 338

³¹ PMČ, s. 338

³² PMČ, s. 339.

V rámci *Encyklopedického slovníku češtiny* Klára Osolobě příslovce definuje jako neohebný, plnovýznamový slovní druh, který označuje okolnosti – „příznaky příznaků substancí, a to statických (*hodně starý*), nebo dynamických (*hodně pracoval*).“³³ Syntakticky jsou tyto výrazy příslovečným určením, další funkce jsou vnímány jako sekundární a je z nich jako příklad uveden pouze přívlastek neshodný.³⁴ Osolobě příslovcím věnuje dvě hesla³⁵ – „Příslovce (adverbium, cirkumstantivum)“³⁶ a „Příslovce zájmenné (adverbium pronominální)“.³⁷ Můžeme tedy říci, že primární rozdělení příslovcí podle ESČ je provedeno na základě způsobu označení okolnosti. Osolobě navrhuje čtyři kritéria, podle kterých je možné příslovce dělit, a právě kritériem způsobu označení okolnosti je uváděno jako první. Zájmenná příslovce jsou definována na základě definice deiktických příslovcí MČ 2 (viz výše). U každého³⁸ z typů zájmenných příslovcí (ukazovací, tázací, vztažná, neurčitá, záporná) je uvedeno, do které funkčnėsémantické třídy patří právě v pojetí MČ 2. Dalším kritériem dělení příslovcí je jejich sémantická platnost. Vydělují se příslovce místní (*doma, dole*), časová (*dnes, někdy*), způsobová (*hezky, nějak*), měrová (*hodně, tak moc*), příčinnostní (*naschvál, proto*) a zřetelová (*vojensky, sexuálně*). Třetím navrhovaným způsobem třídění příslovcí je třídění podle původu jednotlivých výrazů na příslovce primární (tzn. dnes vnímaná jako neodvozená; *doma, loni, dost*) a sekundární (odvozená; *hlady, polsky, vsedě*). U sekundárních příslovcí je ještě zmíněno, z jakých slovních druhů jsou odvozena (viz pozn. č. 30). Posledním kritériem navrhovaným pro dělení příslovcí je syntaktické hledisko. Odlišují se příslovce větná a predikativa. K větným příslovcím patří výrazy *asi, určitě, možná, patrně, bohužel, naštěstí* aj. a je pro ně typické, že „na rozdíl od příslovcí se mohou vztahovat (v maximálním dosahu) na celou větu: *To okno pravděpodobně rozbil Petr* = „je pravděpodobné, že to okno rozbil Petr.“³⁹ Autorka však neuvádí, zda se spolu s rozšířením dosahu výrazu mění i jeho sémantická platnost a funkce. Nedomníváme se totiž, že by se v uvedeném příkladu jednalo o příznak věty ve smyslu, v jakém se objevuje v úvodní definici příslovcí (viz výše). Syntaktické kritérium obecně vnímáme jako problematické, jelikož autorka zde neuvádí, co přesně syntaktickým hlediskem rozumí, a na základě vymezovaných kategorií to

³³ ESČ, heslo „Příslovce (adverbium, cirkumstantivum), s. 356.

³⁴ ESČ, heslo „Příslovce (adverbium, cirkumstantivum), s. 356.

³⁵ V ESČ se dále nacházejí hesla „Adverbium deadjektivní“, „Adverbium deadverbiální“, „Adverbium desubstantivní“, „Adverbium deverbální“, „Adverbium pronominální“, „Adverbium složené“ a „Adverbium z číslovky“. Obsahem těchto hesel jsou však procesy slovtvorné, a proto je nezmiňujeme v hlavní části našeho výkladu (není-li uvedeno jinak). Autorkou všech těchto hesel je Zdenka Rusínová. ESČ, s. 26–28.

³⁶ ESČ, heslo „Příslovce (adverbium, cirkumstantivum), s. 356.

³⁷ ESČ, heslo „Příslovce zájmenné (adverbium pronominální), s. 357.

³⁸ Kromě zájmenných příslovcí totalitních – tato výrazů však podle ESČ nebývá mezi deiktická slova zařazována vždy. ESČ, heslo „Příslovce zájmenné (adverbium pronominální), s. 357.

³⁹ ESČ, heslo „Příslovce (adverbium, cirkumstantivum), s. 356.

není možné určit. Rovněž v porovnání s ostatními je pro toto dělení určující, že není aplikovatelné na všechna příslovce, ale jen na některá, která zde ovšem nejsou blíže specifikována.

Martina Waclawičová v *Mluvnici současné češtiny* definuje příslovce jako „plnovýznamový (autosémantický) slovní druh, který se neskloňuje, ani nečasuje.“⁴⁰ K formální charakteristice ještě přidává stupňovatelnost příslovcí.⁴¹ Sémanticky vyjadřují „okolnosti dějů označovaných slovesy (zahlédla jsem ji jenom *zběžně*) nebo okolnosti vlastností vyjádřených přídavnými jmény (kdy ještě není metoda *všeobecně* rozšířená), případně okolnosti jiných okolností vyjádřených příslovci (to jsme na tom ještě *poměrně* dobře).“⁴² Větněčlenská charakteristika u tohoto typu rozvíjení chybí, objevuje se pouze u rozvíjení podstatných jmen příslovci, tomuto typu je přisouzena větněčlenská platnost neshodného přívlastku.⁴³ První kritérium, podle něž jsou příslovce v mluvnici dělena, je stejně jako v případě ESC způsob označení okolnosti: přímý a nepřímý (tedy zájmenný). Zájmenná příslovce jsou zde definována – podobně jako v případě PMČ – slovtvorně (tedy nikoli na základě funkce): „příslovce, která mají zájmenný kořen, se označují jako zájmenná“⁴⁴ a na základě podobnosti se zájmeny: „podobně jako mezi zájmeny lze mezi nimi rozlišit skupinu příslovcí tázacích, vztažných, neurčitých, ukazovacích a záporných.“⁴⁵ Druhým (a zde posledním) kritériem třídění příslovcí je jejich sémantika. Jedná se o dělení na základě povahy okolnostního významu, který vyjadřují. Patří sem příslovce času (*už/již, ještě/eště, pak, nakonec, zejtra* atd.), příslovce místa (*tady, tam, kde, daleko* atd.), způsobu (*tak, jak, taky/také, dobře* atd.), míry (*trochu, málo*), příčiny⁴⁶ (*proč, proto, přesto, strachy* atd.). Waclawičová upozorňuje, že některé příslovce můžeme do sémantické skupiny zařadit až na základě kontextu, ve kterém se výrazy vyskytují. Uvádí příklad „u kuřáků je hrozba nedostatku vitamínu C *zvlášť* velká“⁴⁷ v porovnání s příkladem „každý účet byl zaplacený *zvlášť*.“⁴⁸ Zatímco v prvním případě výraz *zvlášť* rozvíjí přídavné jméno a určuje míru intenzity jeho významu, v případě druhém totožný výraz rovněž rozvíjí přídavné jméno (které je součástí verbonominálního přísudku), ale určuje jeho způsob.

⁴⁰ MSC, s. 274.

⁴¹ MSC, s. 279.

⁴² MSC, s. 274.

⁴³ MSC, s. 274.

⁴⁴ MSC, s. 274.

⁴⁵ MSC, s. 274.

⁴⁶ „Příslovce příčinná vyjadřují důvod, příčinu, přípustku nebo účel“ MSC, s. 278. Příklady k tomuto typu příslovcí však nejsou uvedeny podle těchto podtypů, ale dohromady.

⁴⁷ MSC, s. 278.

⁴⁸ MSC, s. 278.

Miloslav Vondráček v *Akademické gramatice spisovné češtiny* definuje příslovce velmi stručně: „Adverbia označují místní, časové, způsobové, měrové a příčinné okolnosti dějů a stavů, vlastností a jiných okolností. Bývají považována za slovní druh neohebný, neboť nevyjadřují obvyklé jmenné kategorie, a tedy ani netvoří rozsáhlé paradigma. Část z nich ovšem má schopnost formálně vyjádřit sémantickou gradaci [...].“⁴⁹ A právě stupňování se věnuje celý zbytek výkladu příslovcí v této mluvnici.

2.2 Slovní druh spojky

Spojky definuje František Trávníček jako „neohebná slova, která nemají význam věcný, nýbrž mluvnický (jsou mluvnickými částmi věty), a to spojovací“.⁵⁰ Mluvnickou částí věty autor rozumí tu část, která je důležitá pro způsob vyjádření věcného obsahu. Úlohou spojek pak je vyjadřovat „vzájemný obsahový vztah mezi větami nebo jejich částmi.“⁵¹ Spojky pak rozlišuje podle dvou kritérií: podle toho, zda spojují celé věty, nebo jen jejich části, na větné a nevětné, a podle původu vzniku na původní a nepůvodní. Větné spojky jsou pak dále rozděleny na souřadné a podřadné. Souřadné spojky „spojují věty hlavní tvořící souvětí souřadné a kladou se mezi věty“,⁵² oproti tomu spojky podřadné se kladou „na začátek vět vedlejších (podřazených) a vyjadřují jejich obsahový vztah k větám hlavním (řídícím).“⁵³ Souřadné spojky jsou dále rozděleny do skupin podle sémantiky: slučovací (žák sedí *a* učí se), odporovací (slíbil *ale/avšak* nepřišel; nepůjdu pěšky, *nýbrž* pojedu vlakem; kočka ráda ryby jí, *než* do vody se jí nechce), vylučovací (nemohl *nebo* zapomněl; jít, *či* nejít?), příčinné (nepřijdu, *neboť* nemohu), účinkové (bylo mu nevolno, *a proto* odešel/i odešel). Trávníček však podotýká, že toto dělení vychází z „povahy souvětí.“⁵⁴ Této poznámce rozumíme tak, že autor nepředpokládá vlastní význam u spojek samých. O spojkách souřadných dále Trávníček říká, že mohou být buď jednotlivé (jako všechny zde dosud uvedené příklady), nebo dvojité i trojité.⁵⁵ Dvojité (a trojité) spojky se kladou „u obou (u všech) vět, a to *bud’ – (a) nebo*, kniž. *anebo – anebo*.“⁵⁶ Dokládá však pouze tento příklad. Poslední poznámkou k spojkám souřadným je, že se mohou vyskytovat i mezi větami vedlejšími, avšak významově shodnými, stejnorodými. Spojkám podřadným jsou přiřazeny

⁴⁹ AGSČ, s. 503.

⁵⁰ TRÁVNÍČEK 1951, s. 1469.

⁵¹ TRÁVNÍČEK 1951, s. 1469.

⁵² TRÁVNÍČEK 1951, s. 1469.

⁵³ TRÁVNÍČEK 1951, s. 1470.

⁵⁴ TRÁVNÍČEK 1951, s. 1469.

⁵⁵ Trojité spojky zde nejsou ničím specifické, jde jen o zmnožení pozic ve shodném poměru.

⁵⁶ TRÁVNÍČEK 1951, s. 1470.

charakteristiky dvě: „kladou se na začátek vět vedlejších (podřazených)“⁵⁷ a vyjadřují obsahový vztah vět vedlejších (podřazených) k větám hlavním (řídícím). Podřadné spojky jsou dále děleny do tříd podle sémantiky, Trávníček opět podotýká, že jsou takto rozděleny na základě „povahy vedlejších vět,“⁵⁸ nikoliv tedy podle sémantiky výrazů samých. Třídy jsou: obsahové (zdá se mi, že je to správné; vida jen ještě, *an* koně na jinou stranu obrátili), časové (*když* ptáčka lapají, pěkně mu zpívají; přijdu, *až* budu mít čas), účinkové (tak přšelo, že jsem promokl;⁵⁹ zpíval, *až* se hory zelenaly), příčinné (nepřišel, *protože* byl nemocen), podmínkové (bude-li pršet, nepřijdu), přípustkové (přišel, *ačkoli* přšelo), omezovací (přijde, *ačli* nebude pršet) a přísudkově určovací (odešel, *aniž* se rozloučil).⁶⁰ Spojky nevětné vyjadřují „obsahové vztahy mezi větnými částmi“.⁶¹ Další dělení je sémantické a je ve shodě s předchozími – opět je zde akcentována povaha vztahu, nikoli sémantika výrazů. Rozlišují se spojky slučovací (podvod *a* klam zradí se sám), odporovací (je to pěkné, *ale/avšak* drahé), vylučovací (přijdu zítra *nebo* pozítří), ztotožňovací (gramatika *neboli* mluvnice je nauka o jazyce), vysvětlovací (udělám to, *a* rád), přípustkové (je to Čech, *třebas* ne rodem) a příčinné (je to nesprávné, *protože* hrubě nečeské).⁶² Druhým kritériem, podle kterého Trávníček spojky dělí, je jejich původ. Spojky původní „mají spojovací úkon a neohebnou povahu odpradávná“⁶³ zatímco spojky nepůvodní (podružné) „nabyly spojovacího úkonu teprve časem, změnou své slovně druhové povahy jiné.“⁶⁴ K prvně jmenovaným patří výrazy *a, i, ale, (a)však, leč, že, ač, -li, až, když*. K nepůvodním spojkám se řadí výrazy *jestliže, třeba, jak, protože, nýbrž* a *an*.

Bohuslav Havránek s Aloisem Jedličkou v *České mluvnici* definují spojky v jedné kapitole spolu s částicemi. Spojky „jsou slova neohebná, která spojují jednotlivé členy větné nebo věty a vyjadřují přitom mluvnický i obsahově významový poměr členů a vět.“⁶⁵ Výrazy tohoto slovního druhu se zde dělí na souřadící a podřadící. Spojky souřadící vyjadřují obsahový a významový poměr mezi souřadnými členy větnými anebo mezi souřadnými větami. Jsou to například spojky *a, i, nebo, anebo, ale, avšak, neboť, ani – ani, at’ – at’, bud’ – nebo* atd. Oproti tomu spojky podřadící vyjadřují mluvnický i obsahově významový poměr věty vedlejší k větě řídící, k níž tuto větu v souvětí podřadném připojují. O spojkách podřadících dále autoři tvrdí, že se kladou zpravidla na začátek vedlejší věty s výjimkou spojky *-li*. Dále je tato definice doplněna kritériem syntaktickým: „Spojky samy nejsou členy

⁵⁷ TRÁVNÍČEK, 1951, s. 1470.

⁵⁸ TRÁVNÍČEK 1951, s. 1470.

⁵⁹ Autor zde neuvádí žádnou souvislost mezi výrazy *tak* ve větě hlavní a *že* ve větě vedlejší.

⁶⁰ TRÁVNÍČEK 1951, s. 1470–1471.

⁶¹ TRÁVNÍČEK 1951, s. 1471.

⁶² TRÁVNÍČEK 1951, s. 1471.

⁶³ TRÁVNÍČEK 1951, s. 1471.

⁶⁴ TRÁVNÍČEK 1951, s. 1471.

⁶⁵ HAVRÁNEK – JEDLIČKA 1963, s. 309.

větnými.⁶⁶ Obecně tedy můžeme říci, že definice Havránka a Jedličky je ve shodě s definicí Trávníčkovou, jen je obohacena o uplatnění syntaktického kritéria tím, že nepřisuzují spojkám větněčlenskou platnost. Vedle vlastních spojek vymezují autoři ještě tzv. spojovací výrazy. Ty jsou obecně definovány na základě schopnosti spojovat větné členy nebo věty – jsou jimi některá zájmena (vztažná a tázací) a zájmenná příslovce.⁶⁷ Tato skupina výrazů je tedy zde vymezena pouze funkčně.

Nad'a Svozilová v MČ 2 popisuje spojky jako nezákladní a nesamostatný slovní druh. Dále je definuje funkčně: „[spojky; doplnila TB] mají funkci spojovat výrazy a věty a explicitně tak vyjadřovat vnitrovětné a mezivětné vztahy koordinace a dominance (subordinace).“⁶⁸ Formálně jde o slova neohebná s výjimkou výrazů *aby* a *kdyby*, syntakticky nejsou větnými členy. Všem spojkám mluvnické přisuzuje jistý vlastní význam: „Spojky jsou slova s velice abstraktní sémantikou: slouží např. k vyjadřování základních myšlenkových postupů, jako je přiřazování/spojování (konjunkce), adverzativnost, disjunkce, gradace atd.“⁶⁹ Zároveň však upozorňuje, že „jejich slovnědruhový obecný význam není možno stanovit z nich samých, nýbrž jen na základě jejich funkce v slovních nebo větných konstrukcích.“⁷⁰ U spojek jde o funkci spojovací, jejich význam je tedy podle mluvnické vztahový. Rovněž ale spojky samy o sobě lexikální význam zcela nepostrádají: „sémantika vztahu jednotek, spojovaných tou kterou spojkou, je i sémantikou této spojky.“⁷¹ Zde je uveden příklad: „*Už zase máš samé ale*“⁷² s interpretací: „*Už zase odporuješ*.“⁷³ Oproti tomu spojky *aažej* jsou významově nespecifikované, pouze spojují výrazy a věty a vyjadřují jejich rovnocennost, to v případě spojky *a*, nebo vyjadřují dominovanost vedlejší věty, to v případě spojky *že*. Ostatní spojky jsou podle autorky „více či méně specifikované – vyjadřují určitý typ rovnocennosti nebo typ dominovanosti.“⁷⁴ Spojky významově nespecifikované nebo málo specifikované jsou zpravidla vícefunkční a „mají široký rozsah významu, setkáváme se s nimi i v dalších druzích větných významů.“⁷⁵ Jde například o spojku *když*, která může být univerzálně časová, ale může být také synonymním výrazem pro spojky podmínkové a dále je součástí mnohých spojovacích výrazů (viz dále). Domníváme se, že význam spojek pak můžeme podle popisu MČ 2 vnímat tak, že významovější jsou ty spojky, které jsou specifické pro jeden vztah a

⁶⁶ HAVRÁNEK – JEDLIČKA 1963, s. 309.

⁶⁷ HAVRÁNEK – JEDLIČKA 1963, s. 309.

⁶⁸ MČ 2, s. 214.

⁶⁹ MČ 2, s. 214.

⁷⁰ MČ 2, s. 215.

⁷¹ MČ 2, s. 216.

⁷² MČ 2, s. 216.

⁷³ MČ 2, s. 216.

⁷⁴ MČ 2, s. 216.

⁷⁵ MČ 2, s. 216.

kteře se v jiném užití nedají, a méně významové jsou ty, které jsou vícefunkční. Větná pozice spojky je další z oblastí, kterou autorka popisuje. Spojkám parataktickým je připisováno „pevné místo mezi spojovanými větami, [...] pokud jsou spojované věty odděleny čárkou, stojí spojka hned po ní (s výjimkou spojky *však*, *totiž* a někdy i *ale*).“⁷⁶ Spojky hypotaktické podle autorky stojí vždy v čele dominované věty. Tato věta však může stát v souvětí i jako první v pořadí, spojka pak nestojí mezi spojovanými větami, ale na začátku celého souvětí.⁷⁷ Dále Svozilová vymezuje tzv. spojovací výrazy. Ty vznikají z potřeby kontextu a komunikační situace vyjadřovat přesnější a specifitější vztahy než je v možnostech jednoslovných spojek. Proto se spojky velmi často kombinují s dalšími slovy, a to buď opět se spojkami, nebo i s jinými druhy slov, zejména s příslovci a částicemi. Tím se sémantika spojky konkretizuje, specifikuje, zexplicitňuje apod.⁷⁸ Ve výkladu je rovněž věnována pozornost tomu, s jakými příslovci a s jakými částicemi se spojky ve spojovacích výrazech spojují – jde nejčastěji o ta příslovce (nejčastěji způsobová), která vyjadřují míru, stupeň, časové dimenze a kauzalitu, a o částice zdůrazňující, zesilující nebo vytýkací. Vždy jde o „významy blízké významům některých větných vztahů: přiřazování, stupňování, časové vymezení, odporování, připuštění, kauzalita apod.“⁷⁹ Kombinace mluvnické považuje za jediný spojovací výraz a není zde možné mluvit o víceslovných spojkách, jelikož spojkami jakožto slovním druhem mohou být jen jednotlivá slova. Za spojky vícedílné jsou považovány spojkové dvojice jako *bud’ – anebo*, *nejen – nýbrž* atd. Pro každý z významů, které jsou spojovacími výrazy signalizovány, existuje jeden spojovací výraz, který je považován za reprezentativní, a k němu pak dále minimálně jeden výraz synonymní, často je synonymních výrazů více. Některé spojovací výrazy jsou monofunkční, slouží k vyjadřování jen jednoho z větných vztahů (*ačkoliv*, *i kdyby*, *jakkoli*, *přestože*, *třebaže* atd.), jiné jsou vícefunkční, slouží k vyjadřování více než jednoho větného vztahu (*a*, *i*, *aby*, *když*, *že* atd.).

Zdenka Rusínová v PMČ popisuje diskutovaný slovní druh jako slova neohebná, neplnovýznamová. K formální charakteristice autorka přidává informaci o formě spojky: ta může být jednoslovná (*a*, *že*, *když* apod.), dvojitá (*a,a,a*; *nebo*, *nebo*, *anebo* apod.) nebo víceslovná. Za víceslovnou autorka považuje situaci, kdy se ke spojce připojí výraz jiného slovního druhu. Příklad však neuvádí. V dalším výkladu se věnuje kombinovaným spojkovým výrazům – jedná se o jev, kdy se do spojkových výrazů integrují příslovce, částice a podstatná jména: *hned (když)*, *až (konečně)*, *zrovna (když)*, *s ohledem (na to – že)* atd. Na definici stavu,

⁷⁶ MČ 2, s. 219.

⁷⁷ MČ 2, s. 219.

⁷⁸ MČ 2, s. 214.

⁷⁹ MČ 2, s. 222.

kdy je vztah mezi spojovanými členy nebo větami vyjádřen víceslovně vnímáme jako velmi problematickou nejednotnost pojmů. Z výkladu není jasné, zda víceslovná spojka je totéž jako kombinovaný spojkový výraz. Funkční charakteristika spojek je „spojování vět i částí vět, a to jako členů rovnocenných, spojených vztahy koordinace, nebo nerovnocenných, spojených vztahy subordinace.“⁸⁰ Spojky pak vyjadřují vzájemný vztah daných jednotek. K vyjádření vztahu koordinace slouží spojky souřadící (parataktické). Jsou tříděny podle vztahů, které vyjadřují: vztah slučovací (spojka *a*, spojka *i* zdůrazňující připojování členu, spojka *ani* při slučování v záporu, dále spojky dvojité *jak – tak*, *dílem – dílem*, *brzo – brzo* atd.), vztah stupňovací (spojky *a*, *i*, *ba*, *ba i*, *dokonce* atd.), vztah odporovací (adverzativní; spojky *ale*, *však*, *avšak*, *leč* atd.), vztah alternativní/vylučovací (disjunktivní; *bud’ – a/nebo*, *nebo*, *anebo*, *či* atd.) a vztah vysvětlovací (*neboť*, *vždyť*, *totiž* atd.). Spojky podřadící (hypotaktické) vyjadřují „sémantickou závislost připojované věty a vyjadřují její vztah k větě řídící.“⁸¹ Tento vztah může být příčinný (*protože*, *že*, *poněvadž*, *jelikož* atd.), následkový (*proto*, *a proto*, *tedy*, *a tedy* atd.), účinkový (*že*, *takže*, *tolik že* atd.), důvodový (*protože*, *neboť*, *že*, *když* atd.), účelový (*aby*, *by*, *ať* atd.), podmínkový (*jestliže*, *-li*, *když*, *pakli(že)* atd.), přípustkový (*ač*, *ačkoliv*, *třebas* atd.), časový (*když*, *až*, *než*, *dokud* atd.), způsobový (spojovací výrazy *tak že*, *tím že*, *tak aby* atd.), prostředkový (*tím že*, *tak že*, *podle toho že* atd.), průvodní okolnosti (*aniž*, *bez toho že*, *bez toho aby* atd.), výjimečný (*leda*, *ledaže*, *leda aby* atd.), zřetelový (*co se týče/týká*, *pokud jde o*, *pokud se týká* atd.). K podřadícím spojkám se zde řadí spojky ve větách obsahových a determinujících. Tyto spojky se účastní „vyjádření vztahu sémantické implikace, jímž souvisí věty obsahové a věty determinující se svou větou řídící.“⁸² V definici zcela chybí uplatnění syntaktického kritéria, tedy to, zda spojky jsou, nebo nejsou větným členem.

Petr Karlík a Klára Osolsobě charakterizují v rámci ESČ spojky jako neohebný synsémantický slovní druh.⁸³ Dále dodávají, že je tvořen „v podstatě uzavřenou množinou výrazů“.⁸⁴ Jejich funkce jsou tři: spojit syntaktické skupiny a fráze nebo věty, vyjadřovat syntaktické vztahy koordinace a subordinace a vyjadřovat různé sémantické momenty. Zde druhá jmenovaná funkce rozděluje spojky podle toho, zda vyjadřují vztah koordinace, pak se jedná o spojky souřadící (parataktické, též konjunktory), nebo vztah subordinace a pak jde o spojky podřadící (hypotaktické, též subjunktory). Třetí z jmenovaných funkcí je pojmána tak, že jsou rozlišovány souřadící spojky slučovací (*a*, *i*, *ani*, *nebo*), odporovací (*ale*, *avšak*, *však*,

⁸⁰ PMČ, s. 350.

⁸¹ PMČ, s. 352.

⁸² PMČ, s. 355.

⁸³ ESČ, heslo „Spojka (konjunkce)“, s. 436.

⁸⁴ ESČ, heslo „Spojka (konjunkce)“, s. 436.

leč), stupňovací (*ba*), vylučovací (*nebo, anebo, či*), příčinné/důvodové (pouze *nebot*) a důsledkové (*tedy, tudíž, tak*). Podřadící spojky jsou na základě tohoto kritéria děleny na ty, které „spojují složky, z nichž ta, v níž spojka stojí, vyjadřuje okolnost platnosti té, s níž je spojována,“⁸⁵ a na ty, které „spojují složky, z nichž ta, v níž stojí, okolnost platnosti té, s níž je spojována, nevyjadřuje.“⁸⁶ První typ podřadících spojek je dále dělen podle vyjadřované okolnosti na časové (*když, než, až* atd.), příčinné (*protože, poněvadž, jelikož* atd.) a přípustkové (*ač, ačkoliv, třebaže* atd.). Druhý typ spojek dále dělen není, je jen konstatováno, že význam se zde definuje ještě vágněji.

V MSC⁸⁷ popisuje slovní druh spojky Martina Waclawicová: „Spojky jsou neohebný a neplnovýznamový slovní druh. Slouží ke spojování vět a větých členů, vyjadřují jejich vztah souřadný (koordinaci) nebo podřadný (subordinaci) a podle toho je dělíme na souřadící a podřadící.“⁸⁷ Dále je v charakteristice spojek uvedeno, že nejsou větými členy a fungují jako lexikální spojovací prostředky. Zároveň autorka dodává, že jednoslovných spojek je v jazyce omezené množství – ne více než 2000 různých slov. Mluvnice se následně věnuje struktuře spojek a jejich dělení na základě toho, jaký vztah vyjadřují. Podle struktury se rozlišují spojky jednočlenné, které jsou tvořeny jedním slovem a jsou nejčastější, a spojky vícečlenné, které jsou tvořeny více výrazy. Tyto spojky se vyvíjejí v důsledku potřeby vyjadřovat vztahy mezi větami a jejich členy přesněji. V rámci vícečlenných spojek mluvnice vyčleňuje tři skupiny: spojkové skupiny, korelativní spojky, a vícedílné spojky. Spojkové skupiny jsou tvořeny více slovy a vyskytují se na začátku věty, kterou uvozují (*ba i, a jelikož, a proto, jakož i, zatovšak*). Spojky korelativní, které jsou „zastoupeny zájmenem nebo příslovcem na konci jedné věty a spojkou za čárkou na začátku věty druhé,“⁸⁸ jsou výrazy např. *tak, aby; dříve, než; kromětoho, že* atd. Vzhledem k tomu, že autorka definuje korelativní spojky tak, že je jejich první část vyjádřena jiným slovním druhem, se domníváme, že jako primární kritérium pro zařazení lexémů k tomuto slovnímu druhu slouží funkce a význam, nikoli forma.⁸⁹ Spojky vícedílné jsou tvořeny spojkovými dvojicemi, které stojí na začátku obou spojovaných vět nebo před spojovanými větými členy (*ani, ani; bud', nebo; jednak, jednak* atd.). Podle typu vztahu se spojky dělí na souřadící a podřadící. Souřadící spojky jsou děleny dále na základě sémantiky vztahu, který vyjadřují na slučovací (*a, i, ani*, atd.), odporovací (*ale, však, avšak* atd.),

⁸⁵ ESČ, heslo „Spojka (konjunkce)“, s. 436.

⁸⁶ ESČ, heslo „Spojka (konjunkce)“, s. 436.

⁸⁷ MSC, s. 290.

⁸⁸ MSC, s. 290.

⁸⁹ K této problematice se vyjadřuje Václav Cvrček v podkapitole Víceslovné ekvivalenty slovních druhů: „Vedle jednoslovných jednotek, které patří k jednotlivým slovním druhům, existují ve všech slovních druzích i víceslovné [...] kombinace, které mohou být na základě svého **významu** a **funkce** přiřazeny k některému slovnímu druhu (po formální stránce se kombinace se slovním druhem často neshodují).“ MSC, s. 132.

vylučovací (*bud' - nebo*), stupňovací (*ba, dokonce* a další spojkové skupiny, které mohou být dvojčlenné a trojčlenné: *ba dokonce, ba dokonce i*), důvodové (*neboť, vždyť, totiž*) a důsledkové (*tak, proto, tudíž, tedy* atd.). Spojky podřadicí mohou být obsahové (*že, aby, jestli, zda, jak*), časové (*když, než, až, zatímco, dokud* atd.), způsobové (korelativní spojky *tak, že; tím, že; tak, aby* atd.), příčinné (podtyp příčinné v užším smyslu *protože, poněvadž, jelikož*; účelové *aby, ať*; podmínkové *pokud, kdyby, jestli*; důsledkové *takže, pročez*; přípustkové *ačkoliv, ačkoli, přestože, byť*; účinkové *takže, že, až*) a srovnávací (*jako, jako by, jako když*).

Miloslav Vondráček v AGSČ spojky definuje funkčně: „Spojky vyjadřují vztah mezi větami v rámci souvětí i mimo něj nebo vztah větných členů téže větněčlenské platnosti“⁹⁰ a dále „zakládají koordinační nebo subordinační významový vztah (tj. vztah přiřazování nebo přiřaďování)“⁹¹ Formálně se tento vztah projevuje jako hypotaxe (podřadnost) nebo parataxe (souřadnost). K vlastní sémantice spojek se autor nevyjadřuje, tvrdí však, že „povahu tohoto vztahu dále sémanticky upřesňují.“⁹² Není však řečeno, jakým způsobem spojky vztah upřesňují a zda jsou pro určení sémantického typu vztahu určující. Morfologicky jsou výrazy chápány jako neohebné, neohebnost je „původním znakem všech neohebných spojek a nabytým znakem složených spojek vzniklých ustrnutím tvarů ohebných slovních druhů.“⁹³ Podle typu vztahu Vondráček dělí spojky na souřadicí a podřadicí. Souřadicí spojky „vyjadřují vztah koordinace (přiřazení) mezi syntakticky rovnocennými větami nebo větnými členy a nejsou jejich součástí.“⁹⁴ Jejich typy se mluvnicí podrobně nezabývá, charakterizuje je pouze jako spektrum: „Detailní typologie vztahů vyjadřovaných spojkami souřadicími sahá od více či méně formálního sloučení, blízkého juxta pozici (bezespojkovému přidružení, v němž spojka je obvykle nahrazována interpunkcí) přes gradaci a negaci po složité kauzální vazby vyjadřované obvykle spojkami podřadicími.“⁹⁵ Oproti tomu spojky podřadicí „vyjadřují vztah subordinace (podřazení) mezi gramaticky nerovnocennými větami, méně často mezi větnými členy. V některých případech do těchto syntaktických jednotek přesahují.“⁹⁶ Z výkladu není jasné, co tímto přesahováním Vondráček myslí, neuvádí ani žádný příklad, ani bližší komentář. Sémanticky jsou zde podřadicí spojky klasifikovány na časové (*až, hned, když, zatímco* apod.), způsobové (spočívají v korelativních párech; *tak, aby; tak, jak; tak, že* apod.), příčinné (*jelikož, když, poněvadž* apod.), účelové (*aby, ať, by* apod.), podmínkové (*jak, jestli, jestliže* apod.), přípustkové (*ač, ačkoli, ani kdyby* apod.), účinkové (*až, div, div že* apod.),

⁹⁰ AGSČ, s. 524.

⁹¹ AGSČ, s. 524.

⁹² AGSČ, s. 524.

⁹³ AGSČ, s. 524.

⁹⁴ AGSČ, s. 525.

⁹⁵ AGSČ, s. 525.

⁹⁶ AGSČ, s. 528.

výjmkové (*leda, ledaže, leda když* apod.) a srovnávací (*jak, jako, jako by* apod.). Posledním typem podřadicích spojek jsou spojky obsahové, které „slouží k připojení vedlejších vět podmětových a předmětových.“⁹⁷ Jedná se o výrazy *že, aby, jak, jestli* apod. Vondráček dodává, že tato klasifikace je odvozena od obecného typu vět, které jsou spojkami uvozovány.

2.3 Slovní druh částice

V soustavě slovních druhů se částice v českém prostředí začaly vymezovat až jako poslední. Původně se lexémy dnes chápané jako částice řadily do široké skupiny neohebných slov, tzv. slovcí.⁹⁸ Jako samostatný slovní druh částice vymezil jako první František Trávníček v *Mluvnici spisovné češtiny*.⁹⁹ Definoval je na základě jejich formálních, sémantických a funkčních shodností a rozdílností se spojkami: „Částice (partikule) jsou neohebná slova jako příslovce a spojky. Jako spojky mají význam nikoli věcný, nýbrž mluvnický, jsou mluvnickými částmi věty.¹⁰⁰ Jejich mluvnický úkon je jiný než úkon spojek, a to uvozovací. Uvozují obecně věty co do jejich rázu, vyznačují obecně ráz vět, a to jednak obsahový, tak citový. [...] Naproti tomu [v uvozovací funkci spojek, doplnila TB] částice jen a jen uvozují větu, naznačují ráz jí samé, nikoli též vztah k větě jiné. Proto bývají též ve větách samostatných.“¹⁰¹ Problematické je, že z výkladu není jasné, co přesně je rázem věty¹⁰² míněno. Termín neobjasňují ani výklady částic obsahových a citových, ani jejich příklady. Částice obsahové „naznačují obsah vět.“¹⁰³ Jedná se o výrazy *kéž* (naznačuje přací obsah, a je tedy znakem přací věty), *-li, zda, zdali* a *zdalipak* (jsou znakem závislých otázek). Citové částice naznačují „citový ráz vět, jsou znakem jejich citovosti.“¹⁰⁴ Zde autor vymezuje dvě skupiny výrazů. První z nich jsou ty částice, které se vyskytují v „citových otázkách“ – sem autor řadí výrazy *co, což, copak, zdalipak (jestlipak), -liací*. Druhou skupinou citových částic jsou pro autora původní citoslovce, u nich se již nepocitňuje větná platnost a věcný význam a nyní plní pouze funkci výrazového prostředku citovosti věty jimi uvozené. Jako příklady

⁹⁷AGSČ, s. 528.

⁹⁸Termín slovice byl však kritizován pro svou šíři. Viz TRÁVNÍČEK 1951: „Místo částic se říkáva slovice. Je to dobře možné tehdy, nejde-li o vytčení slovnědruhově povahy částic, nezáleží-li na ní, neboť za slovice se pokládají též jiná slova neohebná.“ TRÁVNÍČEK 1951, s. 1474.

⁹⁹„Částice se jako zvláštní slovní druh dosud neuváděly, ač je to k přesnému rozlišování větoslovných úkonů nutné.“ TRÁVNÍČEK 1951, s. 1973.

¹⁰⁰Trávníček popisuje mluvnické části věty následovně: „Vedle obsahových částí vyjadřujících věcný obsah myšlenky mívá věta též části mluvnické, které jsou důležité po stránce výrazové, pro způsob vyjádření věcného obsahu. Jsou to spojky, některé částice a některá citová slova.“ TRÁVNÍČEK 1951, s. 794.

¹⁰¹TRÁVNÍČEK 1951, s. 1472.

¹⁰²V mluvnici je termín „ráz“ vysvětlen jen v souvislosti se souhláskami. Viz TRÁVNÍČEK 1951, s. 32.

¹⁰³TRÁVNÍČEK 1951, s. 1473.

¹⁰⁴TRÁVNÍČEK 1951, s. 1473.

uvádí následující výrazy (shodně s autorem uvádíme celé věty): *ach, to bolí; br, to je zima; nuže s chutí do toho; to prší.*

Bohuslav Havránek a Alois Jedlička částicím v *České mluvnici* připisují neohebnost a nemožnost být větným členem. Dále autoři podotýkají, že částice stojí zpravidla na začátku věty, kterou uvozují, anebo před větným členem, ke kterému patří. Následně je definují na základě jejich funkce: „uvozují samostatné věty a naznačují i jejich druh (rozkaz, otázku, zvolání) anebo různé jejich modální odstíny nebo citové zbarvení.“¹⁰⁵ Sem se řadí výrazy *ať, nechť, kéž, což* a *copak*. Dále autoři tvrdí, že „také ve spojení s větnými členy vyjadřují částice různé jejich významové odstíny.“ Zde není jasné, co významovým odstínem větného členu autoři míní, ani zda mohou částice takto ovlivňovat¹⁰⁶ jakýkoli větný člen. Bohužel zde není uveden žádný příklad. K významu částic jako takovému se autoři samostatně nevyjadřují. V dalším výkladu jsou však některé významové skupiny částic zmiňovány: u poznámky o typickém postavení částic ve větě je uvedeno, že rovněž stojí před členem, který vytýkají,¹⁰⁷ dále u poznámky o možné citoslovečné platnosti některých výrazů, které jsou tradičně považovány za částice, se píše o částicích s významem zdůrazňovacím, vytýkacím, upozornovacím nebo náladovým.¹⁰⁸ Poslední poznámkou k výkladu o částicích v *České mluvnici* je informace o možnosti považovat „i příslovce přitakací a vybízecí a dále příslovce způsobová“ za částice. Jako u příslovcí ani zde není autory uvedeno, na základě jakého kritéria výrazy, které podle nich můžeme považovat za oba slovní druhy, sami přiřazují k příslovcím a nikoli k částicím.

Oldřich Uličný v MČ 2 píše, že částice jsou „nezákladní slovní druh, vyjadřují vztah mluvčího ke sdělované skutečnosti, k adresátovi, k obsahu či členění textu; nejsou komponenty ZVS a jejich derivátů a neúčastní se na jejich stavbě ani jako pomocné prvky. Částice jsou slova většinou expresivně zbarvená; jejich expresivita se pohybuje mezi krajními body emocionality a intelektuálnosti. Expresivita se projevuje aktualizační funkcí částic. Aktualizací se tu rozumí každé subjektivní, tj. z hlediska mluvčího motivované zvýraznění jazykových prostředků v textu pomocí částic. Částice tak vyjadřují změnu, posun, upozornění na jazykový prostředek v textu, a to na pozadí obvyklosti, neutrálnosti textu bez částice. [...]“¹⁰⁹ MČ 2 tedy poukazuje na pragmatickou funkci, jež částice ve výpovědích plní značením postoje mluvčího, a na expresivitu, kterou do výpovědi přinášejí. Dále

¹⁰⁵ HAVRÁNEK – JEDLIČKA 1963, s. 311.

¹⁰⁶ Záměrně zde neužíváme výraz „rozvíjet“, neboť tento výraz by implikoval větněčlenskou platnost částic, kterou však podle autorů České mluvnice nemají.

¹⁰⁷ HAVRÁNEK – JEDLIČKA 1963, s. 311.

¹⁰⁸ HAVRÁNEK – JEDLIČKA 1963, s. 311.

¹⁰⁹ MČ 2, s. 228.

zdůrazňuje jejich aktualizační funkci a syntaktické hledisko, podle kterého částice nejsou členy ZVS.¹¹⁰ Kromě toho Uličný upozorňuje na problém, který při určování lexémů jako částic nastává - je jím vysoká míra homonymie s jinými slovními druhy, zejména příslovci a spojkami. Kromě toho může jedna konkrétní částice plnit v různých kontextech různé částicové významy.¹¹¹ Na základě těchto vymezení jsou tedy částice „slovní druh, který lze identifikovat a vnitřně dále klasifikovat pouze na základě kontextů, v nichž částice vystupují.“¹¹² Částice jsou členěny do funkčně-sémantických čtyř typů. Prvním z nich jsou částice apelové, které vyjadřují vztah mluvčího k adresátovi sdělení i k sledované skutečnosti. Distinktivní rys – apel – má osm podtypů: otázka (*což, cožpak, jakpak, jestlipak* atd.), žádost a rozkaz (*ať, kdyby, necht'* atd.), přání (*aby, ať, bodejť* atd.), přesvědčování (*opravdu, rozhodně, vážně* atd.), ujišťování (*doopravdy, fakt, jistě* atd.), odporování (*ale, když, náhodou, přece, vždyť* atd.), výhrůžka (*Však se uvidí, kdo z nás je lepší!*) a výtky (*Že na sebe trochu nedbáte!*).¹¹³ Druhým typem jsou částice hodnotící. Tyto částice „zachycují hodnotící vztah mluvčího k obsahu textu nebo jeho části. Jeho podstatou je přijímání nebo odmítání různých jevů z různých hledisek.“¹¹⁴ Hodnotící částice mají šest podtypů: částice modalitní (jistotněmodalitní: *bezespory, sotva, čertví* atd.; voluntativněmodalitní: *nevyhnutelně, nutně* atd.), srovnávací (*doslova, jakoby, takříkajíc* atd.), rektifikačně odkazující (*tedy, tudíž* atd.), předpokladově hodnotící (*očividně, ovšem, kupodivu* atd.), měrově hodnotící (*jen, celkem, přibližně* atd.) a zdůrazňující (*hned, taky, už* atd.). Třetím typem částic jsou emocionální.¹¹⁵ Nástrojem vyjádření citového postoje mluvčího tak mohou být částice vyjadřující překvapení (*vždyť*), podiv (*ale, ano, copak* atd.), politování (*bohužel, naneštěstí, žel* atd.), uspokojení nebo zklamání (*aby, ale, konečně* atd.), lhostejnost (*ať, beztak, beztoho* atd.) nebo obavu (*aby, copak, chraňbůh* atd.). Posledním, čtvrtým typem částic jsou ty, které strukturují text nebo jeho části. Těmito výrazy mluvčí text člení a/nebo hierarchizuje – signalizuje začátek textu nebo jeho části (*a, i, inu, tak* atd.), lineárně text člení (částice výčtově hierarchizující: *zároveň, přitom, nadto* atd.; částice odkazově členící text: *eventuálně, jednoduše, krátce* atd.) nebo členění textu implikuje (částice implikující vytčení do protikladu: *ještě, také, zase* atd.; částice implikující výběr z výrazů téhož řádu: *řekněme, tak, třebas* atd.). Jak můžeme vidět, mnohé částice se zařazují do více funkčně-sémantických typů najednou.

¹¹⁰ ZVS = základní větná struktura.

¹¹¹ MČ 2, s. 228.

¹¹² MČ 2, s. 228.

¹¹³ MČ 2, s. 231.

¹¹⁴ MČ 2, s. 232.

¹¹⁵ MČ 2, s. 236.

V ESČ Marek Nekula říká, že částice jsou slovním druhem, který „zahrnuje nesklonná synsémantika bez citoslovcí, předložek a spojek. České částice nejsou sourodým slovním druhem, spíše jde o souhrn několika svébytných skupin částic, proto se při klasifikaci částic dospívá k různým třídám.“¹¹⁶ ESČ tedy částice vymezuje negativně vůči ostatním neohebným a neplnovýznamovým slovním druhům a poukazuje na problematičnost této třídy slov. Následně pak autor vymezí celkem čtrnáct druhů částic: epistémické/jistotněmodalitní (*asi, snad, nejspíš* atd.), evaluační/hodnotící (*naštěstí, bohužel, právem* atd.), ilokuční (jedná se o výrazy, které nabývají částicové povahy až v kontextu: *To neumíš pozdravit?!; Co bych se mu omlouval?!* apod.), intenzifikační (*nadmíru, velmi, velice* atd.), modifikační (*ale, copak, holt, jen* atd.), navazovací (*A bylo to dobré, ne?*), negační (*ne* a *ni*), odpověďové (*ano, ne, jo* apod.), postojové (*bohužel, bohudík, zřejmě, kupodivu* apod.), preferenční/práci/optativní (*kéž, ať už, bodejt*), přibližnostní (*asi, asi tak, kolem* apod.), reflexivní (*se* a *si*), ujišťovací (*fakt, opravdu, nabeton, vskutku*), vytykácí (*právě, přímo, zrovna* apod.).

V rámci PMČ charakterizuje tento slovní druh rovněž Marek Nekula. Popisuje částice jako různorodou skupinu neohebných výrazů se synsémantickým významem, která nezahrnuje výrazy spojkové a předložkové.¹¹⁷ Slovní druh je tedy opět negativně vymezen vůči spojkám a předložkám. Zcela chybí zmínka o syntaktických vlastnostech částic, a dokonce se zde nemluví ani o jejich obecné funkci. Funkce je vždy popsána u každého ze šesti typů, do kterých jsou částice děleny. Proto je budeme u jednotlivých typů zmiňovat i my. Dělení částic je uskutečňováno „podle jejich funkce a formálních vlastností“.¹¹⁸ Není však jasné, co je míněno formálními vlastnostmi, jelikož formálně jsou v mluvnici všechny částice definovány jako neohebné. Nekula vyděluje částice modální, které udávají stupeň pravděpodobnosti obsahu výpovědi (*asi, snad, nejspíš* atd.), intenzifikační, které specifikují intenzitu vlastnosti vyjádřené adjektivy, adverbii a s omezením i slovesy (*velice, velmi, docela* atd.), vytykácí, které akcentují jistý člen výpovědi (restriktivní: *jen, pouze, výhradně* atd.; aditivní: *také, i, rovněž* atd.), modifikační, jejichž společnou funkcí je situování výpovědi v kontextu v širokém slova smyslu, jsou svého druhu „komentáři k obsahu výpovědi“¹¹⁹ (*přece, jen, ale* atd.), odpověďové, kterými lze odpovídat na zjišťující otázky (*ano, jo, ne* atd.), negační, které slouží negaci části věty (*nikoliv* a *ne*), a práci, které se podílejí na vyjádření přání (*kéž, bodejt* atd.).¹²⁰ I zde platí, že mnohé výrazy patří do více skupin najednou a při zařazování do

¹¹⁶ ESČ, heslo „Částice“, s. 62.

¹¹⁷ PMČ, s. 358.

¹¹⁸ PMČ, s. 359.

¹¹⁹ PMČ, s. 364.

¹²⁰ PMČ, s. 359–366.

skupiny záleží na ostatních výrazových prostředcích výpovědi, obsahu výpovědi a konkrétním jazykovém i mimojazykovém kontextu.¹²¹

Jan Táborský v MSČ popisuje částice jako neplnovýznamový neohebný slovní druh.¹²² Obecně o částicích říká, že „modifikují výpověď, v níž jsou užity, o specifický pragmatický rys, vyjadřují vztah mluvčího k výpovědi z hlediska jejího kontextu, obsahu, formy či z hlediska reality.“¹²³ Ani podle MSČ nejsou částice součástí syntaktické stavby věty a nemají status větných členů.¹²⁴ Dále autor podotýká, že částice se často v textu kumulují, pak jde o tzv. víceslovné částice: *že jo, no tak, až tak, jen tak* atd. Všechny částice jsou v mluvnici děleny z hlediska funkce, kterou plní, do kategorií. Těmito kategoriemi jsou: částice postojové/modální (faktuální/veritativní: *doopravdy, nesporně, beztak* apod.; volní/voluntativní *at', no, třeba* apod.; výrazové/expresivní: *namouduši, vůbec, prostě* apod.), částice pocitové/emocionální (*bohudík, naštěstí, ještě že* apod.), částice hodnotící/evaluativní (*chválabohu, ovšem, přece* apod.), částice zesilovací/intenzifikační (*dost, hodně, nadmíru* apod.) a částice členící text (*tak, zároveň, navíc* apod.).

Miloslav Vondráček v rámci AGSČ definuje částice primárně na základě jejich funkce: „Částice plní v textu funkci široce pojatých sémantických modifikátorů textových úseků, výpovědí nebo jejich částí. Nesou pragmatickou hodnotu – vyjadřují vztah autora ke komunikační situaci včetně adresáta a sdělovaných obsahů, struktury komunikátu a funkcí jeho částí. Jsou výrazným znakem mluvené formy komunikace.“¹²⁵ Syntakticky nemohou být větnými členy, ani nemohou vystupovat jako samostatné větné ekvivalenty. Formálně jde o výrazy neohebné. K vlastní sémantice částic se autor nevyjadřuje. Dělení toho slovního druhu do podtypů je založeno na jejich funkci: částice apelové (*at', aby, fakt* apod.), částice hodnotící (*bezesporu, bezpochyby, nejspíš* apod.), částice emocionální (*bohužel, bohudík, naštěstí* apod.), částice strukturující text (*dále, eventuálně, především* apod.). Vondráček rovněž dodává, že hranice mezi těmito typy částic nejsou ostré a že řada částic je polyfunkčních, proto při zařazování částic do jednotlivých skupin musí být vždy přihlíženo ke kontextu, ve kterém se výraz vyskytuje.

¹²¹ PMČ, s. 359.

¹²² MSČ, s. 295.

¹²³ MSČ, s. 295.

¹²⁴ MSČ, s. 295.

¹²⁵ AGSČ, s. 530.

3. Překrývání definicí příslovcí, spojek a částic v českém lingvistickém diskurzu

Nyní se budeme zabývat popisem překrývání příslovcí a spojek, částic a spojek a částic příslovcí a funkcí těchto slovních druhů. Kapitola je rozdělena na tři podkapitoly, z nichž každá odpovídá jedné dvojici diskutovaných slovních druhů. V jejich první části se budeme věnovat tomu, jak tuto problematiku řeší analyzované mluvnice. Až na několik případů, na které upozorníme, se k překrývání slovních druhů a jejich funkcí mluvnice vyjadřují jen okrajově u několika konkrétních případů, proto bude i náš výklad spíše na úrovni poznámek a komentářů. Na základě těchto analýz se pokusíme obecně určit skupiny výrazů, které se ve výkladech objevují nejčastěji. V druhých částech podkapitol představíme ucelené výklady autorů Jaroslava Bauera, Miloslava Vondráčka a Ondřeje Peška. Na základě výkladů v mluvnicích i ve zmíněných pracích stanovíme výzkumné hypotézy.

3.1 Příslovce a spojky

3.1.1 Mluvnice

Mluvnice češtiny Františka Trávníčka na problém překrývání slovních druhů naráží u definice záporových příslovcí a u definice spojek. Záporová příslovce *ani* (kniž. *ni*) a *aniž* podle autora nabývají úkonu spojky. Uvádí následující příklady: „*netýká se to ani mne ani tebe; nejedl ani nepil; odešel, aniž se rozloučil.*“¹²⁶ Bohužel autor tento příklad nekomentuje, ani neuvádí příklad jiný, kde by výrazy měly pouze funkci příslovce. U výkladu spojek Trávníček upozorňuje, že „neprávem se pokládají za spojky různá příslovce.“¹²⁷ Příklady jsou uvedeny následující: *napřed se mlátí, potom se platí; ani oko nevidělo, ani ucho neslyšelo a hned prší, hned je hezky*. Autor podotýká, že příslovce zde sice mají funkci spojovací, ale spojují věty věcným významem. Proto je jejich spojovací úkon vnímán jako podružný. Navíc je zde autorem zohledněno kritérium syntaktické – v uvedených souvětích jsou příslovce větným členem, konkrétně příslovečným určením. Oproti tomu spojky mají spojování jako svůj úkol primární a nemají žádný věcný význam, ve větě nejsou větnými členy.

Bohuslav Havránek a Alois Jedlička se k problematice předělu příslovcí a spojek samostatně nevyjadřují. V jejich mluvnici je pouze zmínka o tom, že „úlohu spojovat jednotlivé větné členy nebo věty [...] mívají také některá zájmena [...] a zájmenná příslovce,

¹²⁶ TRÁVNÍČEK 1951, s. 1449.

¹²⁷ TRÁVNÍČEK 1951, s. 1470.

jako *proto, kdy, kde* apod.“,¹²⁸ a také o tom, že úlohu připojovat větu mohou mít i jiná příslovce, např. *vždyt', totiž, dokonce, nejen* aj.¹²⁹ Poznámku vnímáme tak, že autoři výrazy vnímají jako příslovce s funkcí spojovací.

V MČ 2 je přisouzena spojovací funkce všem relativům. Pro oddělení těchto výrazů od spojek je uplatňováno kritérium syntaktické: „Od spojek se liší tím, že jsou plnoprávnými větněfunkčními složkami (větnými členy) dominovaných vět, které připojují k větám dominujícím. Vedle specifické spojovací funkce si totiž uchovávají funkci identifikační spjatou mj. s větným členstvím.“¹³⁰

ESČ se o překrývání příslovcí a spojek a jejich funkcí nezmiňuje vůbec.

Zdena Rusínová se v kapitole Spojky v PMČ k dané problematice vyjadřuje na dvou místech. První zmínkou je přisouzení spojovací funkce zájmenným příslovcím.¹³¹ Tuto poznámku však žádným způsobem nerozvádí. Druhá poznámka je u spojek souřadících slučovacího vztahu: „Jako slučovací spojky slouží dále některá původní adverbia vyjadřující časovou následnost: *napřed, potom, pak, nakonec, zároveň, konečně, přitom, načež, dále* a některé výrazy jiné vyjadřující připojení, zahrnutí apod.: *ještě, mimoto, kromě toho, také, rovněž, (a) také* (hov. *taky*), *a k tomu, k tomu všemu* (hov.) atd.“¹³² Ani u jedné z poznámek však neuvádí příklad, na jehož základě by bylo možné porovnat, kdy zmiňované výrazy slouží jako souřadící spojky a kdy tuto funkci neplní. U druhé zmiňované skupiny výrazů autorka ani nepíše, k jakému slovnímu druhu tyto výrazy primárně náleží.

MSČ se v kapitole Spojky rovněž omezuje pouze na nekomentované tvrzení, že „[spojky; doplnila TB] spolu se vztažnými zájmeny (která vystupují jako větné členy) a některými příslovcí (které větnými členy také jsou) fungují jako lexikální spojovací prostředky.“¹³³

Miloslav Vondráček se v AGSČ k problematice překrývání příslovcí a spojek a jejich funkcí nevyjadřuje.

3.1.2 Studie Spojky a příslovce Jaroslava Bauera

Podrobněji se problematice oddělování příslovcí a spojek věnuje Jaroslav Bauer ve své studii *Spojky a příslovce*. Východiskem jeho zkoumání jsou definice obou slovních druhů

¹²⁸ HAVRÁNEK – JEDLIČKA 1963, s. 310.

¹²⁹ HAVRÁNEK – JEDLIČKA 1963, s. 375.

¹³⁰ MČ 2, s. 96.

¹³¹ PMČ, s. 350.

¹³² PMČ, s. 351.

¹³³ MSČ, s. 290.

z *České mluvnice* Bohuslava Havránka a Aloise Jedličky.¹³⁴ Na základě těchto definic shrnuje, že základní rozdíly mezi diskutovanými slovními druhy jsou především ve větněčlenské platnosti – příslovce větnými členy jsou, spojky nikoli – a ve významovosti – příslovce mají význam mluvnický, spojky gramatický. Autor dodává, že „ujasnění těchto rozdílů [...] pomůže rozlišit slovnědruhovou platnost spojovacích prostředků ve většině případů.“¹³⁵ Následně vymezuje tři skupiny výrazů, u kterých je situace z různých důvodů složitější. První skupinou jsou zájmenná příslovce, která „sama plný lexikální význam nemají a pouze odkazují na různé okolnosti místní, časové, příčinné a jiné.“¹³⁶ Oslabením lexikálního významu zároveň podle autora klesá i schopnost rozlišit, zda je daný výraz větným členem, či nikoli. Druhou skupinou jsou výrazy, které se tradičně řadí k příslovcím, avšak mají funkci spíše vytykáací nebo omezovací. Bauer zde podotýká, že v takovém případě jde spíše o částice. Poslední problematickou oblastí, která je ve studii řešena, je hodnocení výrazů, které mají v určitých kontextech funkci spojek a v kontextech jiných funkci příslovečnou. Zde si autor klade otázku, zda se jedná o homonyma, nebo o dvě funkce téhož slova. Cílem studie je osvětlení obecných kritérií pro odlišení příslovcí a spojek. K naplnění tohoto cíle autor analyzuje příklady, které vnímá jako sporné.

Analytická část studie je započata rozlišením spojek a příslovcí v souřadných spojeních vět a větných členů. Bauer začíná posledně jmenovanou skupinou výrazů, tedy těch, které v různých kontextech plní různé slovnědruhové funkce. Analýzu otvírá interpretací věty „*Nejdřív si o tom jen šuškali, pak se o příhodě mluvilo bez okolků*“. V komentáři se však Bauer omezuje pouze na tvrzení, že v uvedeném případě je příslovečná platnost zcela zřejmá: výrazy *nejdřív* a *pak* naznačují časový sled dějů a jsou ve svých větách příslovečným určením místa. Autor podotýká, že výraz *pak* označuje časovou okolnost jen zástupně odkazem na předcházející děj, a přiřazuje k tomuto výrazu zájmenné příslovce *potom*, které se pod něj chová stejně.¹³⁷ Jako problematické vnímáme, že jako oporu svého tvrzení neuvádí žádný další příklad. Proti uvedenému souvětí staví ta souvětí, kde se vyskytují opakované spojovací výrazy *hned – hned; brzo – brzo* nebo *tu – tu*. Uvádíme zde Bauerův příklad: „*Milada radostí brzo červenala, brzo bledla*“.¹³⁸ Bauer zde tvrdí, že „zde nemají příslovce *hned* a *brzo* svůj běžný časový význam [...]; ve spojených větách nejsou příslovečným určením času.“¹³⁹ I zde se však omezuje na pouhé tvrzení bez hlubší analýzy. Za nedostatek rovněž považujeme fakt,

¹³⁴ Autor cituje vydání *České mluvnice* z roku 1960. Viz BAUER 1962, s. 351.

¹³⁵ BAUER 1962, s. 351.

¹³⁶ BAUER 1962, s. 351.

¹³⁷ BAUER 1962, s. 351.

¹³⁸ BAUER 1962, s. 352.

¹³⁹ BAUER 1962, s. 352.

že autor ve svém výkladu vůbec nereflektuje opakovanost diskutovaných výrazů, a tedy ani nezmiňuje, zda má tato opakovanost nějaký vliv na funkci a vnímání daných výrazů. Píše pouze, že se tyto výrazy staly skutečnými výrazovými prostředky vztahu mezi větami: vyjadřují rychlé střídání dějů. Tyto výrazy pak doporučuje označit jako dvojité spojky pro jejich spojovací funkci, neúčast na větné stavbě a významovou odlišnost od stejně znějících příslovcí. Úvahy autor zakončuje tím, že „souvislost s adverbiálním užitím těchto slov se však stále pociťuje a najdeme i případy přechodné.“¹⁴⁰ Opět však neuvádí žádný z přechodných případů.

Druhou skupinou výrazů, které ve své studii Bauer věnuje pozornost, jsou zájmenná příslovce odkazovací. Definuje je jako spojovací výrazy, u nichž se spojovací funkce vyvinula z funkce anaforické – vyjadřovaly navázání na informaci známou z (předchozího) kontextu. Jedná se především o ustrnulé předložkové pády zájmena *ten*: *proto*, *zato*, *přesto*, *nadto*, *k tomu*.¹⁴¹ Ve své analýze se omezuje pouze na výrazy *proto* a *zato* a *nadto*.¹⁴² I zde uvádíme Bauerovy příklady: „*Nechtěla ho prosit, proto se odmlčela*“ a „*Peruna tu ovšem nebylo, zato tu byl starý švec Stašek*“. Výraz *proto* v prvním souvětí podle autora vyjadřuje vztah důsledkový, výraz *zato* v souvětí druhém vztah odporovací a výraz *nadto* v souvětí posledním vyjadřuje vztah stupňovací. Bauer dodává, že „ve všech případech se zde odkazuje na celý obsah předchozí věty, ale zároveň se spojené věty uvádějí do jistého významového vztahu.“¹⁴³ Situace je dále problematizována syntaktickým hlediskem: výraz *proto* je možné vnímat jako příslovečné určení příčiny, i když konkrétní příčinu samo nevyjadřuje, pouze na ni – jakožto slovo zájmenné povahy – odkazuje. Oproti tomu u výrazu *zato* se „původní význam příčinný (event. účelový) již nepociťuje a proniká jen význam odporovací se speciálním zabarvením kompenzace toho, co se říká v první větě.“¹⁴⁴ K dalším výrazům se již autor vůbec nevyjadřuje, podotýká pouze, že „podobně je tomu i v dalších případech.“¹⁴⁵ Bohužel žádný další příklad neuvádí. Právě oslabený lexikální význam a fakt, že výraz není větným členem, podle autora „svědčí pro spojkové chápání uvedených výrazů.“¹⁴⁶ Bauer přidává ještě jedno hledisko: je jím převládající poloha na začátku druhé ze spojovaných vět, tedy poloha typická pro spojku.¹⁴⁷ Toto hledisko však dále nerozvádí. Staví však proti němu

¹⁴⁰ BAUER 1962, s. 352.

¹⁴¹ BAUER 1962, s. 352.

¹⁴² V úvodu svého výkladu zmiňuje ještě výraz *nadto* a dokládá i příklad „Korunní svědkyně je méněcenná, nadto její skoro padesát let“. Jedinou analýzou tohoto výrazu pak je pouze tvrzení, že výraz v citovaném souvětí vyjadřuje vztah stupňovací. Další interpretaci tohoto výrazu se již autor nevěnuje. Viz BAUER 1962, s. 352.

¹⁴³ BAUER 1962, s. 352.

¹⁴⁴ BAUER 1962, s. 352.

¹⁴⁵ BAUER 1962, s. 352.

¹⁴⁶ BAUER 1962, s. 352.

¹⁴⁷ BAUER 1962, s. 353.

fakt, že se diskutovaných výrazů používá častěji spolu se spojky *a*, *ale* a *však* častěji než bez těchto spojek.¹⁴⁸ V takových případech je podle autora jistě první výraz vyjádřením základního vztahu a výraz druhý tento vztah jen modifikuje. Tento argument spojuje s faktem, že k hromadění spojek v dnešní češtině nedochází.¹⁴⁹ Výsledkem těchto úvah je, že uvedená slova nelze určit jednoznačně jako spojky, třebaže k nim mají velice blízko.¹⁵⁰

Dále se Bauer věnuje nesourodým skupinám výrazů – výrazům *tedy*, *tudíž* a *přece*, výrazům *jinak* a *sice* a výrazům *vždyt'* a *totiž*. U výrazů *tedy*, *tudíž* a *přece* analyzuje věty „*Jsmo všichni, můžeme se tedy vydat na cestu*“; „*Kapitál je minimální, tudíž zisk je pohádkový*“ a „*Cítil nejasně, a přece silně, že jim dvěma se nelze rozejít*“.¹⁵¹ Diskutované výrazy v prvních dvou souvětích podle autora vyjadřují vztah důsledkový a nemají jasný příslovečný význam. Výrazu *přece* je pak přisuzována souznačnost s výrazem *přesto*: „vyjadřuje přípustkový odstín odporovacího vztahu a těžko bychom je určovali jako větný člen.“¹⁵² Z výkladu však není jasné, čemu napomáhá srovnání těchto výrazů, neboť z něj není nic dále vyvozováno. Rovněž není u výrazu *přesto* jasně definována slovnědruhová platnost. Bauer se v dalším výkladu věnuje opět jen samotnému *přece* (bez srovnání s *přesto*). Poukazuje na fakt, že *přece* se v odporovacím spojení nevyskytuje takřka vůbec samo, nýbrž ve spojení se spojky *a*, *ale* a *však*. Stejná poznámka se týká i výrazů *tedy* a *tudíž*. Na základě tohoto spojování autor dochází k závěru, že „zde nelze jednoznačně mluvit o spojkách, třebaže jako příslovce by tato slova vyjadřovala jen velmi obecně odkaz na příčinu, důvod (*tedy*, *tudíž*) nebo na přípustku, tj. překonanou nepříznivou okolnost (*přece*).“¹⁵³

Výrazy *jinak* a *sice* jsou pro Bauera synonymní se spojkou *nebo*. Ovšem pouze v případech následujícího typu: „*Ani slova navíc, jinak se na tebe budu hněvat*“; „*A teď ani muk, sic ti krkem zakroutím*“ a „*Přestaň, kluku, nebo dostaneš facku*“.¹⁵⁴ V citovaných souvětích je podle autora možnost vidět v diskutovaných výrazech příslovečné určení velmi obtížná – muselo by se jednat o obecný odkaz na okolnost, za níž nastal děj. Jako daleko jednodušší vnímá Bauer interpretaci, že výrazy zde nejsou větnými členy, nabývají spojkové platnosti a vyjadřují vztah mezi větami. Odlišná je funkce, a tedy i slovnědruhová platnost u výskytů typu „*udělal to jinak*“, kdy výraz *jinak* je příslovečným určením způsobu slovesa *hněvat se*, a je zde tedy příslovcem. Výraz *sice* se podle autora v platnosti příslovečného určení nevyskytuje.

¹⁴⁸ Dále dodává, že u výrazů *přesto*, *nadto* a *k tomu* je tomu tak téměř vždy. Viz BAUER 1962, s. 353

¹⁴⁹ BAUER 1962, s. 353.

¹⁵⁰ BAUER 1962, s. 353.

¹⁵¹ BAUER 1962, s. 353.

¹⁵² BAUER 1962, s. 353.

¹⁵³ BAUER 1962, s. 353.

¹⁵⁴ BAUER 1962, s. 354.

Výrazům *vždyt'* a *totiž* se od autora dostává výklad jen velmi sporý. V zásadě je omezen pouze na tvrzení, že tyto výrazy není možné považovat za příslovce. Výraz *vždyt'* je bez jakékoli analýzy označen jako citová částice s funkcí důvodové spojky (Uveden je pouze příklad: „*Cítily jsme se bezpečni, vždyt' nás měl převádět československý pohraničník.*“). Platnost spojky připojující vysvětlovací větu nebo zpřesňující větný člen je – rovněž bez analýzy – přiřčena výrazu *totiž* (Opět je zde pouze příklad: „*Mistře, já bych nechtěl svému dobrodinci lhát; já jsem totiž tu babu zabil.*“).

Výsledky svých analýz shrnuje Bauer následovně: „Při řešení otázky nám na prvním místě pomáhá zjištění, má-li spojovací výraz funkci členu vedlejší věty (pak je to příslovce) nebo nikoli (pak je to spojka). S tím úzce souvisí stránka významová: slouží-li slovo pouze k vyjádření významového vztahu mezi větami a větnými členy, nebo má-li zároveň vlastní věcný význam.“¹⁵⁵ V oblasti souřadících spojek je rozhodující, zda výraz plní spojovací funkci sám o sobě, nebo zda se používá po souřadící spojce a vztah jen zpřesňuje. U spojek podřadících postačí opět kritérium syntaktické s oporou o sémantiku.

3.1.3 Argumentativní konektory v současné francouzštině a češtině

Ondřej Pešek se ve své práci zabývá porovnáním českých a francouzských tzv. argumentativních konektorů, tj. lexémů, které připojují elementární textové jednotky (výpovědi), přičemž specifikují jejich argumentační obsah.¹⁵⁶ Pro češtinu vymezuje třimorfosyntaktické třídy těchto konektorů: spojky podřadící, spojky souřadící a adverbia. Pro všechny tyto skupiny stanovuje několik syntaktických vlastností, pomocí kterých je možné výrazy přiřazovat do těchto tříd. Ve svém výkladu Pešek definuje vedle vlastností příslovcí i odděleně vlastnosti spojek souřadících a spojek podřadících a rovněž uvažuje pouze takové kontexty, v nichž dané výrazy vystupují jako konektory – v naší práci sice budeme analyzovat i kontexty jiné a rovněž není naším cílem oddělovat spojky podřadící od souřadících, přesto budou Peškovy úvahy pro naši práci i následný výzkum v mnohém inspirativní.

Pro zařazení výrazu k příslovcím se Peškovi jeví jako klíčové, že tento výraz může stát v rématu věty: *Vůbec netrénoval, závod vyhrál i přesto. Poctivě trénoval, závod vyhrál právě proto.*¹⁵⁷

Spojkami souřadícími jsou ty, které mají povinnou iniciální pozici (*Poctivě trénoval a závod vyhrál*) a umožňují koordinaci v závislých strukturách (např. v nepřímé řeči typu: *Říká, že půjde na procházku a že si dá pivo.*)¹⁵⁸

¹⁵⁵ BAUER 1962, s. 358.

¹⁵⁶ PEŠEK 2010, s. 124.

¹⁵⁷ PEŠEK 2010, s. 140.

Spojky podřadicí koordinaci v závislých strukturách neumožňují. Zato jsou charakterizovány tím, že věta, kterou uvádějí, může předcházet před větou hlavní (*Protože na oslavě bude Petr, půjdu tam*). Podřadicí spojky se ve větě vždy vyskytují v iniciální pozici, ovšem mohou před nimi stát některé druhy příslovcí – tyto příslovce bohužel nejsou blíže definována (*Na oslavu půjdu, jen protože/jen jestli tam půjde Petr*).¹⁵⁹

3.1.4 Shrnutí

Pokusíme-li se definovat místa, kde se podle sledovaných gramatických popisů nejčastěji překrývají spojky a příslovce a/nebo funkce těchto slovních druhů, můžeme hovořit o jedné oblasti centrální, která se vyskytuje u všech gramatik, které tento problém řeší. Jsou jimi zájmenné příslovce a jejich spojovací funkce. Pokud je v popisech navržen nějaký způsob, který by napomohl rozlišit zájmenná příslovce od spojek, je jím vždy uplatnění syntaktického kritéria – zájmenná příslovce jsou větnými členy, spojky nikoli. Kromě zájmenných příslovcí se jako problematické vyskytly ojedinele ještě tři oblasti: výrazy *vždyť, totiž, dokonce* a *nejen*, dále výrazy vyjadřující připojení/zahrnutí (*ještě, mimoto, kromě toho, také, rovněž, (a) také, a k tomu, k tomu všemu*) a příslovce vyjadřující časovou následnost (*napřed, potom, pak, nakonec, zároveň, konečně, přitom, načež, dále*).

Jaroslav Bauer problém překrývání slovních druhů příslovce a spojky a/nebo jejich funkcí řeší rovněž v první řadě kritériem syntaktickým s oporou sémantiky daného výrazu. Kromě toho si všímá ještě následující vlastnosti spojek: souřadicí spojky mohou vyjadřovat spojování samy o sobě, tedy bez jiné spojky souřadicí. Označit totiž vícesložkový výraz, který má funkci spojovat, jako spojovací výraz sám vnímá jako nedostatečné.¹⁶⁰

Představili jsme rovněž práci Ondřeje Peška. Ten na základě svého pozorování definuje jako zásadní vlastnost pro oddělení spojek a příslovcí rematicizovatelnost – příslovce mohou stát v pozici rématu věty, spojky nikoli. Dále zmiňuje prototypickou iniciální pozici jako rozhodující pro přiřazení výrazu ke spojkám s jistým omezením u spojek podřadicích, před nimiž může stát ještě příslovce.

3.2 Částice a spojky

3.2.1 Mluvnice

V *Mluvnici češtiny* František Trávníček při popisu rozdílů mezi spojkami a částicemi vychází z primární funkce spojek: „Také o vedlejších spojkách říkáme, že uvozují věty

¹⁵⁸ PEŠEK 2010, s. 140.

¹⁵⁹ PEŠEK 2010, s. 137.

¹⁶⁰ BAUER 1962, s. 351.

časové, příčinné (*když jsem vstal,...; protože přišlo,...*). Avšak zároveň naznačují jejich obsahový vztah k větám hlavním nebo řídicím a tím spojují dvě věty v souvětí. Tento spojovací úkon je hlavní, podstatný.¹⁶¹ Částice tedy sice „uvozují obecně věty,¹⁶² ale na rozdíl od spojek není jejich hlavní funkcí spojování.

V *České mluvnici* autoři popisují situaci, kdy funkci částic přebírají některé spojky: „Úlohu částic mohou nabývat i větné spojky, nespojují-li věty a vyjadřují-li určitý charakter věty nebo výrazu, zpravidla způsobový (modální), jako *kdyby, když, že, a, i, ale* apod.“¹⁶³ Příklady uvádějí následující: *Kdyby už přišel! Když on je tak divný! Že už jdeš! Že se ti chce! Ale kde! A co teď? I jen si tam zůstaň! I ty darebo!*¹⁶⁴ Pro autory je tedy klíčová chybějící spojovací funkce a modální význam výrazu.

Oldřich Uličný v MČ 2 odlišuje částice od spojek tím, že „nemají samostatnou, vyhraněnou spojovací funkci.“¹⁶⁵ Podotýká však, že „některé z nich ovšem fungují, zejména v kombinacích se spojkami, jako prostředky připojování, navazování: připojují věty, popř. větné členy apod. ve funkci nebo jako součást spojovacích výrazů.“¹⁶⁶ Zde bohužel neuvádí žádný příklad. Proto není jasné, jak autor vnímá připojování a jak navazování.

ESČ se k překrývání částic a spojek *a/nebo* jejich funkcí vůbec nevyjadřuje.

V PMČ upozorňuje na nutnost oddělování částic a spojek Marek Nekula, a to u typu částic modifikačních. Jak jsme popsali již dříve (viz 2.3 Slovní druh částice), modifikační částice spoluvytvářejí tzv. komunikační výpovědní formy, jimiž se signalizují tzv. komunikační funkce. Klíčové je, že to jsou „specificky užití výrazy [...], které primárně příslušejí k jiným slovním druhům [...]“¹⁶⁷ Autor uvádí následující příklady: **ale** – spojka: *Petr přišel, ale Marie zůstala raději doma*; modifikační částice: *To jsou ale vousy!*; **jen** – spojka: *Jen se posadím, už abych zase šel*; modifikační částice: *Jak jsem se v ní jen mohl tak mýlit! Jen se klidně posad!*; **však** – spojka: *Petr přišel, Marie však zůstala doma*; modifikační částice: *Však jsem tam byl!*¹⁶⁸ Z příkladů je patrné, že výrazy ve funkci modifikačních částic nemají funkci spojovací. Nekula definuje jejich společnou funkci jako situování výpovědi v kontextu. Dále se věnuje jejich odlišování od homonym (tedy od užití formálně shodných výrazů v jiné funkci) – modifikační částice nemohou nést větný přízvuk, nestojí zpravidla na počátku věty (s výjimkou výpovědi se zvolací intonací), jsou nepřízvučné a dostávají se do

¹⁶¹ TRÁVNÍČEK 1951, s. 1472.

¹⁶² TRÁVNÍČEK 1951, s. 1472.

¹⁶³ HAVRÁNEK – JEDLIČKA 1963, s. 310.

¹⁶⁴ HAVRÁNEK – JEDLIČKA 1963, s. 310.

¹⁶⁵ MČ 2, s. 229.

¹⁶⁶ MČ 2, s. 229.

¹⁶⁷ PMČ, s. 362.

¹⁶⁸ PMČ, s. 362n.

kontaktního postavení s rématem věty. Není možné se na ně ptát jako na větné členy, není možné jimi odpovídat na zjišťovací otázky a netvoří samostatné věty.¹⁶⁹

V MSC Jan Táborský pouze podotýká, že částice „z hlediska formálního jsou často shodné s jinými slovními druhy (např. se spojky: *ale*, ...).“¹⁷⁰

V AGSČ Miloslav Vondráček poukazuje na to, že „původní konjunkce pozbývají platnosti relátorů, nabývajíce funkce modifikátorů v širokém smyslu.“¹⁷¹ Pak tedy nevyjadřují vztah dvou větných členů nebo vět, ale platnost obsahu věty korigují ve smyslu emocionálním, jistotním nebo textově organizačním. Příklady uvádí následující: *Že mě to nenapadlo dřív! Ale to jsou mi věci! Kdyby nepřišel!*¹⁷²

3.2.2 Studie Spojky a částice Jaroslava Bauera

Druhou z prací Jaroslava Bauera, kterou v našem výkladu představíme, je studie *Spojky a částice*. Problém v oddělení výrazů náležícím k těmto slovním druhům spočívá podle autora v tom, že „velká část spojek vznikla právě z částic, a naopak zase mnohé spojky začaly plnit i úlohu částic.“¹⁷³ Spojky a částice mají následující shodné vlastnosti: nejsou větnými členy a nemají věcný význam. Proto jako rozlišující kritérium může být stanovena pouze jejich syntaktická funkce ve stavbě věty nebo celé promluvy¹⁷⁴ – zatímco spojky mají funkci spojovat věty a větné členy, částice tuto funkci nemají.

Bauer však neanalyzuje částice v plné šíři, vybírá si dva okruhy výrazů, které mají blízko k spojkám. Jsou jimi částice uvozující věty a vyjadřující jejich modální a/nebo citovou povahu a částice vytýkající větné členy (slova nebo spojení slov, někdy i vedlejší věty plnící funkci větných členů).¹⁷⁵

Částice vyjadřující modální povahu věty jsou výrazy, které uvozují zjišťovací otázky a práci věty. Tázacích částic (*-li*, *zdali*, *jestli* apod.) se však podle autora v současné češtině užívá v samostatných větách jen v případě, že mluvčí chce otázku citově zabarvit. Jinak se tyto výrazy objevují pouze v otázkách závislých a to bez citového zabarvení. (Autor uvádí příklady *-li*, *zdali* a *jestli*.) Jejich užití autor vnímá jako nutné, jelikož závislá otázka nemá samostatnou intonaci, a tak je tázací platnost signalizována právě částicí.¹⁷⁶ V takových případech má ale rovněž tato částice funkci spojovací, neboť vyjadřuje zároveň obsahový

¹⁶⁹ PMČ, s. 364.

¹⁷⁰ MSC, s. 295.

¹⁷¹ AGSČ, s. 88.

¹⁷² AGSČ, s. 88.

¹⁷³ BAUER 1964, s. 375.

¹⁷⁴ BAUER 1964, s. 375.

¹⁷⁵ BAUER 1964, s. 376.

¹⁷⁶ BAUER 1964, s. 376.

vztah mezi větami. Na tomto místě Bauer argumentuje analogií s tázacími slovy ve zjišťovacích otázkách – ty se shodně s diskutovanými výrazy stávají výrazem vztahu mezi spojovanými větami, ačkoli spojkami nejsou.¹⁷⁷

Citové částice jsou výrazy sloužící k vyjádření citového postoje mluvčího k obsahu projevu.¹⁷⁸ Na rozdíl od citoslovcí nemají samostatnou platnost a neoddělují se pauzou. Jedná se o příklady typu *To mám hlad! Ono prší! Však to půjde!*¹⁷⁹ a také o výraz *vždyť* atd. Takto citově zabarvenou větou mluvčí obvykle reaguje na nějakou okolnost v mimojazykové situaci nebo na něco, co bylo v kontextu řečeno. Proto funkci těchto výrazů označuje Bauer jako navazovací¹⁸⁰ a ze stejného důvodu vnímá tyto výrazy jako spojkám nejbližší. Blíže se autor věnuje výrazům *však* a *vždyť*. Výraz *však* byl původně pouze částicí, během historického vývoje se však funkce spojky natolik osamostatnila, že došlo ke skutečnému rozdělení: vedle částice tedy v současné češtině existuje ještě odporovací spojka. Ta na rozdíl od částice není citově zabarvená a je příklonná.¹⁸¹ Jedná se tedy o homonyma. Jiná situace podle autora nastává v souřadném souvětí důvodovém a vysvětlovacím – částice *vždyť* a *však* zde plní sekundárně funkci spojky. Autor je vyhodnocuje jako částice, nikoliv spojky na základě faktu, že si zde zachovávají totožný význam jako ve větě samostatné. Jediný rozdíl vidí v tom, že v souvětí tyto výrazy reagují na bezprostředně předcházející větu, zatímco ve větě samostatné reagují na širší (i mimojazykový) kontext.¹⁸² V této souvislosti autor zmiňuje ještě souřadící spojky užitá na začátku samostatných vět – ty hodnotí stále jako spojky, ačkoli nespojují větu, na jejímž počátku stojí, bezprostředně s větou předcházející, nýbrž k celému kontextu. Dalším argumentem pro vnímání těchto výrazů jako spojek je pro Bauera opět sémantika – základní význam slučovací, odporovací, stupňovací nebo vylučovací zůstává zachován.¹⁸³ Hraniční jsou pro Bauera ty případy, kdy nad navazovací funkcí převládá funkce uvozovací. Zde uvádí následující příklady: *I to se podívejme! Ale to přece není možné! A zůstanu doma!* V těchto větách jde o úkon částice. Bauer dochází k tomu, že jde o souřadící spojky s dvojí funkcí: spojek a částic.¹⁸⁴

Druhou skupinou výrazů, které je v Bauerově studii věnována pozornost, jsou vytýkácí a odkazovací částice.

¹⁷⁷ BAUER 1964, s. 377.

¹⁷⁸ BAUER 1964, s. 377.

¹⁷⁹ BAUER 1964, s. 377.

¹⁸⁰ BAUER 1964, s. 377.

¹⁸¹ BAUER 1964, s. 378.

¹⁸² BAUER 1964, s. 378.

¹⁸³ BAUER 1964, s. 378.

¹⁸⁴ BAUER 1964, s. 378.

Vytýkací částice vždy vyzvedají slovo, u kterého stojí, na pozadí jevů stejného druhu – ty mohou být buď v kontextu vyjádřené, nebo pouze myšlené.¹⁸⁵ Právě to sblíží vytykáci částice se spojkami souřadícími užitými v navazovací funkci. Rozdíl Bauer definuje v tom, že spojka vždy vyjadřuje vztah dvou sousedících jednotek, které jsou ve vztahu koordinace, proti tomu vytykáci částice „uvádí vyjádřený člen ve významový vztah i s výrazy vzdálenějšími, často syntakticky odlišnými nebo vůbec nevyjádřenými, např. *Na naše otázky ani neodpověděl; Byl dnes pečlivě ustrojen. Vzal si dokonce klobouk.*“¹⁸⁶

Odkazovací částice jsou „neohebná slova bez vlastního věcného významu, kterými se odkazuje na nějaký jev mimojazykové skutečnosti anebo na něco, co bylo nebo bude řečeno v kontextu, např. *To mluví vždycky tak zmateně?*“¹⁸⁷ Jedná se o slova utvořená ze zájmených základů, která však ztratila svou platnost větných členů, neboť neodkazují buď nikam, nebo jen zcela obecně na kontext nebo situaci. V případě, že šlo o odkazování na bezprostředně předcházející větu a že se podobná vyjádření v jazyce hojně opakovala, staly se z těchto výrazů spojky.¹⁸⁸ V ostatních případech se odkazovací platnost ve spojkovou změnit nemohla.

Výsledky svých analýz Bauer shrnuje následovně: „o spojce lze mluvit jen tam, kde jde o prostředek vyjadřující vztah mezi spojenými větami. [...] Naproti tomu částice vyjadřují povahu věty, nebo vytykají větné členy, anebo odkazují na něco z mimojazykové situace nebo z kontextu.“¹⁸⁹ Vyjadřování vztahu není podle Bauera primární funkcí odkazovacích výrazů.

3.2.3 Shrnutí

Oblast, kde podle analyzovaných popisů dochází nejčastěji k překrývání, a tedy k možnosti pomýlení slovních druhů spojky a částice, není tak jednoduché určit, jako tomu bylo u dvojice příslovce a spojky. Zde se totiž nejedná o množinu výrazů, nýbrž pouze o funkce formálně identických výrazů. Zatímco spojky mají funkci spojovat větné členy nebo věty, částice mají funkci je uvozovat. Pro oddělení těchto funkcí bohužel příručky nenabízejí žádnou pomůcku, ani žádné kritérium, které by bylo možné použít. Jedinou výjimkou je Nekulův popis modifikačních částic v rámci PMČ.

Jaroslav Bauer ve své práci definuje spojky tak, že vyjadřují vztah mezi dvěma a více jednotkami, kterými mohou být větné členy nebo celé věty, a částice tak, že naznačují povahu věty (tedy postoj mluvčího). Odkazovací a vytykáci výrazy vnímá jako částice, neboť

¹⁸⁵ BAUER 1964, s. 379.

¹⁸⁶ BAUER 1964, s. 379.

¹⁸⁷ BAUER 1964, s. 381.

¹⁸⁸ BAUER 1964, s. 381.

¹⁸⁹ BAUER 1964, s. 382.

vytýkací mohou připojovat člen i k množině, která nebyla vyjádřena v předchozím kontextu, a odkazovací mohou rovněž odkazovat k mimojazykové skutečnosti, proto se ani v jednom z případů nejedná o spojování.

3.3 Částice a příslovce

3.3.1 Mluvnice

František Trávníček se k překrývání částic a příslovcí a jejich funkcí nevyjadřuje.

Bohuslav Havránek a Alois Jedlička v *České mluvnici* se k problematice vyjadřují u výkladu částic na dvou místech: „Jako částice zvláště s významem zdůrazňujícím, vytýkacím, upozorňujícím nebo náladovým fungují také slova, která jindy mívají platnost příslovečnou anebo citoslovečnou.“¹⁹⁰ Příklady jsou uvedeny následující: *Jak jen to je možné! Jen s chutí do toho! Jen bratr přišel.* Autoři se však v mluvnici nevyjadřují k tomu, zda tento jev vnímají tak, že jde o dvě funkce téhož výrazu, nebo zda výrazy vnímají jako homonyma. Proto nám z tohoto hlediska není jasná ani poznámka následující: „Za částice by bylo možno považovat i příslovce přitakací a vybízecí a dále příslovce způsobová (modální).“¹⁹¹

MČ 2 definuje dvě skupiny výrazů, které se dříve řadily k příslovcím a které jsou nyní vnímány jako částice. Jsou jimi vytýkavá příslovce a větná příslovce: „tzv. vytýkavá příslovce typu *dokonce, teprve, opravdu, zejména, zvláště, hlavně, vůbec* atd. se již zařadila k výrazovým prostředkům, které modifikují, zdůrazňují apod. význam celé výpovědi i jejích částí, samy však nejsou větnými členy ani nejsou rozvíjeny: tyto výrazy patří dnes k částicím.“¹⁹² Oproti vytýkavým příslovcím přiřazovaným k částicím na základě své funkce, svého dosahu a svých syntaktických vlastností jsou větná příslovce definována pouze na základě své schopnosti tvořit větný ekvivalent: „větná příslovce (replikové výrazy) typu *ano, ne, nikoli(v), jistě, ovšem, kdepak* atd., tj. výrazy, které mají platnost nevětné výpovědi (větného ekvivalentu), se řadí dnes již k částicím. Např.: *Ano, byl jsem to já. Ne, nepřijdu tam. Jistě, tak to má být. Kdepak, nebyl to Karel.*“¹⁹³ Kromě těchto dvou skupin definuje Oldřich Uličný v kapitole *Částice* obecné vlastnosti částic, které je oddělují od příslovcí: „Částice nejsou větnými členy, se slovy, ke kterým se vztahují, nevytvářejí syntagmata – na rozdíl od příslovcí. Jako příslovce, ovšem nesyntagmaticky, se mohou vztahovat ke slovesům, k přídavným jménům a k příslovcím; navíc se vztahují i k podstatným jménům (např. *Teprve Karel to rozhodl.*), k číslovkám (*nepřišlo jich asi dvacet*) aj., a také k obsahu celé výpovědi

¹⁹⁰ HAVRÁNEK – JEDLIČKA 1963, s. 310.

¹⁹¹ HAVRÁNEK – JEDLIČKA 1963, s. 310.

¹⁹² MČ 2, s. 193.

¹⁹³ MČ 2, s. 194.

(*Patrně se nikdo z nás nebude účastnit*).¹⁹⁴ Můžeme tedy říci, že pro oddělení částic od příslovcí je pro MČ 2 stěžejní kritérium syntaktické a také to, že částice se mohou vztahovat i k těm slovním druhům, ke kterým se příslovce nevztahují, a k celým výpovědím.

ESČ se k překrývání částic a příslovcí a jejich funkcí nevyjadřuje.

V rámci PMČ se k danému problému vyjadřuje Marek Nekula v kapitole Částice u částic modifikačních a u větných adverbii. O modifikačních částicích jsme se již podrobně zmiňovali (viz 2.3 Slovní druh částice), proto na tomto místě zmiňujeme již jen některé relevantní příklady: **klidně** – příslovce: *Mluv klidně!*; modifikační částice: *Klidně mluv!* **pěkně** – příslovce: *Posad' se pěkně.*; *Pěkně se posad'*; **právě** – příslovce: *Petr právě přišel, řeknu mu, že na něho čekáme.*; modifikační částice: *Vy se do toho právě nepleťte!*; **prostě** – příslovce: *Řekni to prostě.*; modifikační částice: *Prostě to řekni!*¹⁹⁵ atd. Větná adverbia jsou podle Nekuly „heterogenní skupinou adverbii a částic.“¹⁹⁶ Následně jsou ale definovány na základě svých rozdílností a shodností s běžnými příslovci a shodností s částicemi: „S adverbii mají společné to, že se intonačně (graficky) začleňují do věty. Oproti adverbii mohou být vyčleněny i mimo ni.“¹⁹⁷ Rovněž je zohledněno kritérium syntaktické: „Od běžných adverbii se liší také tím, že neurčují pouze sloveso, ale jsou vlastně komentářem k celé větě.“¹⁹⁸ Právě možnost být komentářem k celé větě vnímáme jako vlastnost, kterou mají větná adverbia shodnou s částicemi. Další rozdílnost tkví v nemožnosti větná adverbia negovat a ptát se na ně. Mohou stát v záporných větách a odpovídat na zjišťovací otázky. Jako příklady jsou uvedeny výrazy *bohužel, naštěstí, rád, ovšem, každopádně, přesto, přece* apod.

V MSČ Jan Táborský podotýká, že částice „z hlediska formálního jsou často shodné s jinými slovními druhy (např. s příslovci: *klidně,...*).“¹⁹⁹ Zároveň při zařazování lexému k slovnímu druhu částice vyzdvihuje úlohu kontextu: „Možnost určit lexikální jednotku jako částici je většinou vázána na kontext.“²⁰⁰

Miloslav Vondráček v AGSČ vnímá jako problematický předěl mezi měrovými adverbii a částicemi. Zde záleží na tom, zda výraz naplňuje obsahově-sémantické charakteristiky adverbia (vyjádření okolnosti, za níž platí dynamický nebo nedynamický příznak, nebo za níž platí okolnost jiná) a s nimi související syntaktickou hodnotu (větného členu) – pak se jedná o příslovce. V případě, že výraz vyjadřuje postoj mluvčího jako

¹⁹⁴ MČ 2, s. 229.

¹⁹⁵ PMČ, s. 362n.

¹⁹⁶ PMČ, s. 366.

¹⁹⁷ PMČ, s. 366.

¹⁹⁸ Zde se pravděpodobně jedná o nedopatření. V rámci PMČ jsou příslovce definována tak, že jsou schopna rozvíjet nejen slovesa, jak je uvedeno zde, ale rovněž přídavná jména a jiná příslovce. Srov. PMČ, s. 338.

¹⁹⁹ MSČ, s. 295.

²⁰⁰ MSČ, s. 295.

zdůraznění, významovou restrikcí či jistotní modalitu, jedná se o částici.²⁰¹ Jedná se o tutéž úvahu, jakou prezentoval autor ve své studii Příslovce a částice – hranice slovního druhu.²⁰² Tuto studii budeme blíže představovat i my (viz 3.3.2 Studie Příslovce a částice – hranice slovního druhu Miloslava Vondráčka). Dále Vondráček stanovuje hranice mezi částicemi a zájmennými příslovci: „Původní pronominální výrazy pozbývají platnosti vnitrotextových a vnětextových zástupných entitativních referentů, nabývají funkce modifikátorů v širokém smyslu.“²⁰³ Pak korigují výpovědi nebo jejich části ve smyslu emocionálním, jistotním nebo textově organizačním. Jako příklady auto uvádí: *Což neměl přijít? Jaká nespravedlnost! Tak prázdné!*²⁰⁴

3.3.2 Studie Příslovce a částice – hranice slovního druhu Miloslava Vondráčka

Miloslav Vondráček se ve své práci pokouší stanovit hranice mezi částicemi a příslovci. Problém, které autor řeší, je oddělování měrových příslovci a příslovci větných od částic.

Příslovce jsou na rozdíl od částic definovány plnovýznamovostí a platností větného členu. Vondráček však podotýká, že „neplnovýznamovost neznamená úplnou absenci sémantiky.“²⁰⁵ Ani druhá rozdílnost – tedy větněčlenská ne/platnost – pro autora není jednoznačným kritériem pro oddělení slovních druhů. Lze jej uplatnit s jistým omezením: příslovce vytvářejí syntagmata primárně se slovesy, přídavnými jmény a jinými příslovci, zatímco částice jsou spojitelné i s jinými slovními druhy a mají rovněž schopnost komentovat celou větu. Za klíčové považuje kontextové posouzení toho, zda jazykový prostředek vyjadřuje měrovou okolnost, za níž platí statický příznak substance (*Děšť byl velmi silný*), dynamický příznak substance (*Dítě trochu plakalo*) či příznak těchto příznaků (*Řekl to zcela otevřeně*)²⁰⁶ – v tom případě se jedná o příslovce. V případě, že jazykový prostředek vyjadřuje postoj mluvčího k míře příznaku, tj. modifikuje jeho platnost ve smyslu zdůraznění (*To je velmi rozkošné dítě*) či významové restrikcce (*To byla trochu drzost*), nebo vyjadřuje-li postoj mluvčího k výstižnosti modifikovaného prostředku (*Úplně zakřičel bolestí*), mluví autor o částicích.²⁰⁷ Kromě tohoto závěru Vondráček používá ještě jednu metodu oddělování, která bude pro náš výzkum inspirativní – substituci a/nebo opis. U vět, ve kterých daný výraz signalizuje postoj mluvčího, je pro autora určující, že tento výraz je nahraditelný jiným

²⁰¹ AGSČ, s. 85.

²⁰² VONDRÁČEK 1999.

²⁰³ AGSČ, s. 88.

²⁰⁴ AGSČ, s. 88.

²⁰⁵ VONDRÁČEK 1999, s. 72.

²⁰⁶ VONDRÁČEK 1999, s. 78n.

²⁰⁷ VONDRÁČEK 1999, s. 79.

výrazem, který postoj signalizuje rovněž. Např. ve větě *Úplně zakřičel bolestí* je možné výraz *úplně* nahradit výrazem *doslova*. Stejně je tomu i u případů užití příslovce, kdy je toto nahraditelné stejným slovním druhem ze stejné významové skupiny.

3.3.3 Shrnutí

U dvojice slovních druhů příslovce a částice je problematické jednoznačně určit okruh obtížně zařaditelných lexémů, protože jak jsme mohli pozorovat v našem dosavadním výkladu, se mluvnické většinou neshodují. Přesto je možné podle našeho názoru vysledovat několik oblastí: prvním z nich jsou výrazy s významem vytykáčím (sem řadíme *dokonce, teprve, opravdu, zejména, zvláště, hlavně, vůbec* apod.), druhou oblastí jsou větná příslovce (*samozejmě, každopádně, ovšem, bohužel* apod.). Kromě těchto dvou skupin to jsou ještě modifikační částice a měrová příslovce. Ty se však objevují jen ojediněle. Ačkoliv se uvedené gramatické popisy neshodují na tom, které skupiny lexému považovat při oddělování diskutovaných slovních druhů za problematické, shodují se na kritériích, která v takových případech uplatňovat: prvním z nich je kritérium syntaktické obohacené možnosti rozvíjení. Je-li výraz příslovečným určením a je-li schopen rozvíjet pouze ty slovní druhy, které označují ne/dynamický příznak nebo okolnost, jedná se o příslovce. V případě opačném, tedy v případě, kdy výraz nemá platnost příslovečného určení a nesyntaxmaticky se spojuje i s jinými slovními druhy než těmi, které jsme uvedli dříve, se jedná o částici. Druhým kritériem, na kterém se mluvnické shodují, je uvážení širšího kontextu, ve kterém se výraz objevuje, a posouzení funkce, kterou daný výraz v tomto kontextu plní. Plní-li funkci vyjádření okolnosti, jedná se o příslovce, v případě, že daný výraz plní funkci komentáře k celé výpovědi nebo funkci postoje mluvčího, jedná se o částici.

Práce Miloslava Vondráčka se zaměřuje na oddělení měrových příslovcí a částic. Na základě analýz sporných příkladů dochází k těmto řešením jako mluvnické: syntaktické kritérium je třeba obohatit o posouzení celého kontextu, ve kterém se daný výraz nachází, a posouzení funkce tohoto výrazu v daném kontextu. K těmto poznatkům autor přidává ještě možnost rozlišit slovní druhy tak, že je nahradí prototypem stejné sémantické třídy a/nebo opisem.

4. Výzkum

4.1 Výzkumné hypotézy

Hypotézy, které jsme zvolili pro náš výzkum, vyplývají z našich předchozích výkladů:

- 1) První z nich se shoduje s jedním z kritérií, které je určující pro tradiční dělení slov do slovních druhů, je jím větněčlenská platnost výrazu – příslovce jsou větnými členy, částice a spojky nikoli. Hodnotit tradičně pojaté formální kritérium se nám jeví jako nadbytečné, jelikož všechny z výrazů, které jsme pro výzkum vybrali, jsou neohebné a nedají se stupňovat (viz 4.2 Zkoumané výrazy a jejich mluvnické popisy). Sémanticko-obsahovému kritériu se rovněž věnovat nebudeme, jelikož v mluvnických popisech, které jsme analyzovali, nepanuje jednotu v názoru na vlastní sémantiku části a spojek. Některé z popisů těmto slovním druhům význam připisují, jiné ne a některé se k této otázce vůbec nevyjadřují. Rovněž by bylo pro náš výzkum problematické určit, zda daný výraz má, nebo nemá vlastní sémantiku, neboť žádný z mluvnických popisů neposkytuje jasný test plnovýznamovosti. Tím však nerezignujeme na hodnocení významu výrazů v konkrétních větách.
- 2) Naší druhou hypotézou je spojovatelnost výrazů s jinými slovními druhy: příslovce jsou spojovatelné syntagmaticky se slovesy, s přídavnými jmény, s dalšími příslovci (ve smyslu příslovečného určení) a také s podstatnými jmény (ve smyslu přívlastku neshodného). Oproti tomu částice jsou spojitelné nesyntagmaticky se všemi slovními druhy, se kterými se mohou syntagmaticky spojit příslovce, a dále se zájmeny (*Teprve on to rozhodl.*), číslovkami (*Mně je teprve šest.*) a mohou se vztahovat k celým větám (*Patrně nepřijde nikdo z pozvaných.*). Spojky se v tomto smyslu s jinými slovními druhy nespojují. Zde podotýkáme, že vzhledem k rozsahu vzorku může dojít k tomu, že se nám nepodaří vysledovat některé možnosti spojování. Budeme nadále uvádět jen ty, které se v našem výzkumu vyskytly – s vědomím tohoto omezení.
- 3) Z našeho předchozího výkladu je patrné, že spojovací funkci mají primárně pouze spojky. Oproti tomu částice mají primární funkci uvozovací a příslovce primárně vyjádřením spojení nejsou.
- 4) Vztah k rématu věty – příslovce sama mohou být rématem věty, částice na něj mohou ukazovat, ale samy rématem být nemohou, a spojky nemohou být rématem věty.
- 5) Pozice ve větě – souřadící i podřadící spojky se prototypicky vyskytují v iniciální pozici. Částice se vyskytují v iniciální pozici pouze, pokud uvozují celou větu, jinak jsou ve větě přemístitelné spolu s výrazem, se kterým se nesyntagmaticky spojují.

Příslovce nemají prototypickou pozici ve větě, vyskytnou-li se v iniciální pozici, je syntagma, jehož jsou součástí, přemístitelné.

- 6) Postoj mluvčího – ze zkoumaných výrazů signalizují postoj mluvčího pouze částice, pokud nepatří k částicím strukturujícím text. Zde podotýkáme, že u některých výrazů bylo obtížné určit ne/přítomnost aspektu postoje mluvčího. Proto hodnoty, které zde uvádíme, nevnímáme jako absolutní – k tomu by bylo zapotřebí spíše dotazníkové šetření.
- 7) Odkaz a vytýkání – výrazy, které značí odkaz a/nebo vytýkání budeme hodnotit jako částice z důvodů, které popsal Jaroslav Bauer (viz 3.2.2 Studie Spojky a částice Jaroslava Bauera). Je ovšem nutné dodat, že tak budeme zacházet pouze se členy, které nejsou větnými členy – opět ve shodě s Bauerem. Jako vytýkání budeme hodnotit stav, kdy výraz vytýká nebo začleňuje nějaký člen do množiny. Tato množina může být i myšlená, ne jen konkrétně realizovaná v kontextu.

Pro lepší přehlednost uvádíme naše hypotézy v následující tabulce.

	platnost VČ	spojovatelnost	spojovací funkce	vztah k rématu	pozice ve větě	postoj mluvčího	odkaz / vytýkání
příslovce	+	syntagmatická se slovesy, přídavnými jmény, příslovci a podstatnými jmény	+	rematizovatelné	bez specifikace	-	-
spojka	-	nevykazuje spojovatelnost tohoto typu	+	nerematizovatelné	iniciální	-	-
částice	-	nesyntagmatická s podstatnými jmény, s přídavnými jmény, zájmeny, číslovkami, slovesy a příslovci, vztah k celé větě	+	nerematizovatelné	iniciální jen, uvozuje-li celou větu	+	+

Tabulka 1– Výzkumné hypotézy

4.2 Zkoumané výrazy a jejich mluvnické popisy

Pro korpusový výzkum byly vybrány výrazy *ještě*, *už*, *totiž*, *však*, *potom* a *nakonec*. Tyto výrazy jsou v různých mluvnických popisech hodnoceny ze slovnědruhového hlediska různě – jako příslovce, spojky či částice. Ve všech případech jsou – jak uvidíme dále – výrazy začleněny i do více slovních druhů najednou. V následující části práce uvádíme mluvnické

popisy vybraných výrazů – to, jakými jsou v jednotlivých gramatických popisech slovními druhy, případně poznámky, které jsou zde u jednotlivých výrazů uvedeny.

4.2.1 Výraz *potom*

Výraz *potom* je v Mluvnici spisovné češtiny uveden jako příklad příslovce bez bližšího určení.

V České mluvnici je výraz uveden nejprve jako zájmenné příslovce bez bližšího určení,²⁰⁸ následně jako příklad příslovce s úlohou spojovacího výrazu.²⁰⁹

MČ 2 uvádí výraz jako zájmenné příslovce s časovou deixí²¹⁰ a jako parataktický spojovací výraz slučovací.²¹¹ Dále je výraz *potom* uveden jako příklad homonymie částic s jinými slovními druhy²¹² a následně jako příklad částice výčtově strukturující text.²¹³

PMČ výraz klasifikuje jako zájmenné příslovce času.²¹⁴

Rovněž MSČ výraz řadí k zájmenným příslovcím času.²¹⁵

AGSČ klasifikuje výraz jako příslovce bez bližšího určení²¹⁶ a jako parataktickou spojku důsledkového vztahu.²¹⁷ Následně je výraz řazen ještě k hodnoticím částicím²¹⁸ a k částicím strukturujícím text.²¹⁹

4.2.2 Výraz *nakonec*

Výraz *nakonec* z mluvnických popisů, které jsme vybrali, uvádí pouze MSČ a AGSČ. MSČ výraz klasifikuje jako příslovce času.²²⁰ Dále jej klasifikuje jako částici výrazovou/expresivní (náležící k modálním/postojovým částicím) s bližší funkcí resumování a reference k předchozímu kontextu (s příkladem užití *Marie se nakonec rozhodla pro cestu vlakem*).²²¹ Ještě je v mluvnici výraz *nakonec* vnímán jako částice členící text.²²²

AGSČ výraz řadí k částicím strukturujícím text.²²³

²⁰⁸ HAVRÁNEK – JEDLIČKA 1963, s. 301.

²⁰⁹ HAVRÁNEK – JEDLIČKA 1963, s. 387.

²¹⁰ MČ 2, s. 93.

²¹¹ MČ 2, s. 225.

²¹² MČ 2, s. 228.

²¹³ MČ 2, s. 238.

²¹⁴ PMČ, s. 339.

²¹⁵ MSČ, s. 275.

²¹⁶ AGSČ, s. 525.

²¹⁷ AGSČ, s. 528.

²¹⁸ AGSČ, s. 531.

²¹⁹ AGSČ, s. 532.

²²⁰ MSČ, s. 275.

²²¹ MSČ, s. 297.

²²² MSČ, s. 298.

²²³ AGSČ, s. 532.

4.2.3 Výraz *totiž*

František Trávníček ve své mluvnici výraz neuvádí.

V České mluvnici autoři výraz uvádějí jako spojovací výraz v souřadném souvětí vysvětlujícím.²²⁴

MČ 2 uvádí výraz jako příklad parataktického spojovacího výrazu vztahu příčinného a důvodového – vysvětlovacího. Přidávají k tomuto výrazu specifikaci postavení ve větě – výraz prototypicky nestojí na počátku věty.²²⁵ Zároveň je v mluvnici výraz řazen k částicím odkazově členícím text.²²⁶

V PMC je výraz uveden jako příklad parataktické spojky vysvětlovací.²²⁷

ESČ výraz neuvádí.

V rámci MSC je výraz uveden jako příklad parataktické spojky důvodové s příkladem užití *Rhododendrony v této době nezavlažujeme, nasadily by totiž méně pupenů*. Dále je výraz řazen u částic postojových/modálních k jejich podtypu částicím faktuelním/verifikativním jako vyjádření zpeštění či potvrzení.²²⁸

AGSČ výraz hodnotí jako parataktickou spojku důvodového vztahu s příkladem užití *Já jsem blázen, řekl, totiž já díky lustraci se vracím z emigrace do svého městečka*.²²⁹ Dále je v mluvnici výraz klasifikován jako parataktická spojka vysvětlovacího vztahu s příkladem užití *Doba, na kterou se lidé v Čechách vždycky tolik těší, totiž jako, je zde na severozápadě moc ošizená*.²³⁰

4.2.4 Výraz *však*

V Mluvnici spisovné češtiny je výraz *však* uveden jako příklad původní spojky.²³¹

Česká mluvnice tento výraz řadí k parataktickým spojkám vztahu odporovacího. Autoři dále přisuzují tomuto výrazu jako prototypické postavení druhé místo v připojované větě a uvádějí příklad *Lidská stopa tu byla vzácná, zvěře však všude hojně*.²³²

MČ 2 uvádí výraz na několika místech. Nejprve jako spojku bez bližšího určení,²³³ dále jako parataktický spojovací výraz s vztahu odporovacího²³⁴ a dále jako částici

²²⁴ HAVRÁNEK – JEDLIČKA 1963, s. 390.

²²⁵ MČ 2, s. 225.

²²⁶ MČ 2, s. 238.

²²⁷ PMC, s. 352.

²²⁸ MSC, s. 296.

²²⁹ AGSČ, s. 528.

²³⁰ AGSČ, s. 528.

²³¹ TRÁVNÍČEK 1951, s. 1471.

²³² HAVRÁNEK – JEDLIČKA 1963, s. 388.

²³³ MČ 2, s. 221.

²³⁴ MČ 2, s. 225.

s distinktivním rysem přesvědčování s příkladem užití „*Však se na něj přijedeš podívat,“ chlácholila teta.*²³⁵

V PMČ je výraz uveden jako příklad parataktické spojky odporovací²³⁶ a rovněž jako příklad parataktické spojky vysvětlovací s příznakem hovorovosti.²³⁷

ESČ řadí výraz k modifikačním částicím²³⁸ a také k parataktickým spojkám odporovacím.²³⁹

V rámci MSČ je výraz uveden jako spojka bez bližšího určení.²⁴⁰

AGSČ klasifikuje výraz jako parataktickou spojku odporovacího vztahu²⁴¹ a zároveň jako parataktickou spojku vztahu důvodového s příkladem užití *Ať tratím, však oni mi to jednou zaplatí.*²⁴²

4.2.5 Výraz *ještě*

František Trávníček ve své mluvnici výraz *ještě* vnímá jako příslovce, ovšem bez bližšího určení.²⁴³

V České mluvnici autoři výraz samostatně neuvádějí.

V rámci MČ 2 je výraz zmiňován na několika místech: jako parataktický spojovací výraz slučovacího vztahu²⁴⁴ a jako parataktický spojovací výraz stupňovacího vztahu.²⁴⁵ Následně výraz uvádějí jako příklad částice prostě zdůrazňovací a příkladem užití *To si ještě počkáš!*²⁴⁶

PMČ uvádí výraz jako příklad výrazu vyjadřujícího zahrnutí, a to bez slovnědruhového určení²⁴⁷ a dále uvádí možnost vnímat výraz jako temporální částici.²⁴⁸

ESČ výraz neuvádí.

V rámci MSČ je výraz zmiňován jako příslovce času²⁴⁹ a zároveň jako částice bez bližšího určení.²⁵⁰

AGSČ hodnotí výraz jako částici hodnotící.²⁵¹

²³⁵ MČ 2, s. 231.

²³⁶ PMČ, s. 352.

²³⁷ PMČ, s. 352.

²³⁸ ESČ, s. 64.

²³⁹ ESČ, s. 436.

²⁴⁰ MSČ, s. 290.

²⁴¹ AGSČ, s. 527.

²⁴² AGSČ, s. 528.

²⁴³ TRÁVNÍČEK 1951, s. 1443.

²⁴⁴ MČ 2, s. 225.

²⁴⁵ MČ 2, s. 225.

²⁴⁶ MČ 2, s. 235.

²⁴⁷ PMČ, s. 351.

²⁴⁸ PMČ, s. 362.

²⁴⁹ MSČ, s. 275.

²⁵⁰ MSČ, s. 295.

4.2.6 Výraz *už/již*

V Mluvnici spisovné češtiny se vyskytuje pouze *již* a to jako příslovce bez bližšího určení.²⁵²

V rámci České mluvnice je výraz *už* uveden jako spojovací výraz bez bližšího určení.²⁵³

MČ 2 uvádí výraz jako příklad částice předpokladově hodnotící s příkladem užití *Konečně už jste tady!*²⁵⁴ a zároveň jako příklad částice prostě zdůrazňovací s příkladem užití *Už tenkrát, hned na začátku, jsem věděl, že ty to rozluštíš.*²⁵⁵

ESČ výraz neuvádí.

PMČ uvádí možnost vnímat výraz *už* jako temporální částici s příkladem užití *Z lázní přijela už ve čtvrtek.*²⁵⁶

ESČ výraz neuvádí.

MSČ výraz *už* uvádí jako příslovce času²⁵⁷ a zároveň jako částici hodnotící/evaluativní.²⁵⁸

AGSČ uvádí pouze výraz *již* (nikoli výraz *už*). Výraz *již* je klasifikován jako částice hodnotící.²⁵⁹

4.2.7 Shrnutí mluvnických popisů výrazů

Pro lepší přehlednost uvádíme zkoumané výrazy a jejich slovnědruhovú klasifikace jednotlivých gramatických popisů v následující tabulce.

²⁵¹ AGSČ, s. 531.

²⁵² TRÁVNÍČEK 1951, s. 1443.

²⁵³ HAVRÁNEK – JEDLIČKA 1963, s. 381.

²⁵⁴ MČ 2, s. 235.

²⁵⁵ MČ 2, s. 235.

²⁵⁶ PMČ, s. 362.

²⁵⁷ MSČ, s. 275.

²⁵⁸ MSČ, s. 297.

²⁵⁹ AGSČ, s. 531.

	Trávníček	Havránek - Jedlička	MČ 2	PMČ	ESČ	MSČ	AGSČ
potom	příslovce	příslovce	příslovce / souřadící spojka / částice	příslovce	příslovce	příslovce	příslovce / souřadící spojka / částice
nakonec	0	0	0	0	0	příslovce / částice	částice
totiž	0	spojovací výraz	spojovací výraz / částice	souřadící spojka	0	souřadící spojka / částice	souřadící spojka
však	spojka	souřadící spojka	spojovací výraz / částice	souřadící spojka	souřadící spojka / částice	spojka	souřadící spojka
ještě	příslovce	0	spojovací výraz / částice	částice	0	příslovce / částice	částice
už	příslovce	spojovací výraz	částice	částice	0	příslovce / částice	částice

Tabulka 2 – Shrnutí mluvnických popisů výrazů

4.3 Popis výzkumu

Pro náš výzkum jsme zvolili metodu korpusové sondy. V ČNK – SYN jsme vygenerovali 100 náhodných vzorků pro každý výraz. Použili jsme přitom dotaz [lc="výraz"], abychom mohli najít i výrazy v iniciální pozici. Následně jsme manuálně vypsali jednotlivé věty podle chování zkoumaných výrazů v nich. Souboru vlastností, který výrazům na základě kritérií přisouzených podle stanovených hypotéz přisoudíme, budeme pro potřeby naší práce říkat strukturní chování (vědomi si problematičnosti termínu i jeho vymezení). U každého výrazu a jeho jednotlivých typů strukturního chování předložíme několik komentovaných příkladů a zároveň uvedeme procentuální zastoupení daného typu chování. Typy strukturního chování jsme se pro lepší přehlednost a lepší orientaci rozhodli nazývat na základě sémantické platnosti výrazu v daném chování. V případě, že typ strukturního chování má sémantické podtypy, které nemají na chování výrazu vliv, zmíníme je v rámci typu strukturního chování, který v naší práci vnímáme jako kategorii nadřazenou.

4.4 Výsledky výzkumu

4.4.1 Výraz *potom*

V našem vzorku výraz *potom* vykázal tři typy strukturního chování.

4.4.1.1 Deiktické časové doplnění

- (1) *Přibrzdil jsem, dokud se nezařadil za mne, **potom** jsem zablikal koncovými světy.*
- (2) *Byl jsem ve škole, **potom** jsem se rozhodl svou polohu změnit.*
- (3) *Steward rozdával čaj, **potom** upadl na spolucestující a polil ji nové šaty.*
- (4) *Prvořadá byla školní docházka, **potom** přichází čas na hry.*
- (5) *Na nádraží přijel spěšný vlak, vystoupili všichni lidé, **potom** se objevila ona.*

Ve všech uvedených příkladech jde o příslovečné určení času slovesa, čas není pojmenován přímo, ale deikticky – jedná se o zdůraznění časové posloupnosti. Výraz nemá funkci spojovat. Může stát na pozici rématu. O tom svědčí i fakt, že v mnoha případech je k výrazu *potom* připojena částice *teprve*, která pozici rématu zdůrazňuje.

- (6) *Zkontrolovali okénko, **teprve potom** se dveře otevřely.*
- (7) *Jednoho dne budeš mít vlastní praxi, **teprve potom** si uvědomíš starosti, které nesu na svých bedrech.*
- (8) *Po 20 minutách vyzvedneme prstenec s elektrodami z lázně, **teprve potom** vypneme zdroj elektrického proudu.*

Pozice výrazu je iniciální v 42, 2 % případů, v 20 % předchází částice. Častá je také pozice prvního členu po souřadící spojce - v 37, 6 % případů.

- (9) *Pustil jednu z Ulričiných desek **a potom** s ní tancoval.*
- (10) *Já se dozvím, kdo to byl, **a potom** bude zle.*
- (11) *Pavel jí to zprvu vyčítal, **ale potom** sám posílal Vítka pro lahev.*

Tendenci k iniciální pozici vnímáme tak, že v případě časové posloupnosti více dějů je třeba následnost dalšího děje vyjádřit přednostně. Výrazy nevyjadřují postoj mluvčího a jsou odkazovací

4.4.1.2 Výsledek/následek děje a/nebo úvah mluvčího

- (12) *Zdráhala se Zdena příjmou drahocenný dar. „Vždyť mi ho ani nevyužijeme, jen se do něj práší, a **potom** hezké patří mladým.“*
- (13) *Tenhle axiom není pravdivý, tenhle taky ne a tenhle také ne? **Potom** jsem ochoten přijmout vaši pravdu.*
- (14) *Udělal jsi vše, co bylo zapotřebí? **Potom** můžeš odejít.*
- (15) *Tři lízátko stojí devět korun, šest lízátek **potom** osmnáct.*

V uvedených příkladech se jedná o výsledek/následek děje a/nebo úvah mluvčího. Nejedná se o určení časové. Význam výrazů bychom mohli opisem interpretovat jako „v tom případě“ nebo „to znamená, že“. Výraz je zde spojitelný s celou výpovědí, neboť právě její obsah je výsledkem předchozího děje a/nebo úvah mluvčího. Výraz zde nemá spojovací funkci a nemůže být rematizován bez změny významu. Nevyskytuje se ani ve spojení s fokalizační částicí, jako tomu bylo u předchozího typu strukturního chování:

- (16) *?Zdráhala se Zdena příjmou drahocenný dar. „Vždyť mi ho ani nevyužijeme, jen se do něj práší, a **potom** hezké patří mladým.*
- (17) *?Tenhle axiom není pravdivý, tenhle taky ne a tenhle také ne? Jsem ochoten přijmout vaši pravdu **potom**.*
- (18) *?Udělal jsi vše, co bylo zapotřebí? Můžeš odejít **potom**.*
- (19) *?Tři lízátko stojí devět korun, šest lízátek **potom** osmnáct.*

Pozice výrazů je ve všech případech iniciální. Postoj mluvčího výrazy nevyjadřují. Vnímat je jako odkazování je problematické, protože bychom museli říct, že odkazují jen velmi obecně k předcházejícímu ději.

4.4.1.3 Význam přidávání

- (20) *Je přichycená ke svým sousedkám, s nimiž vystýlá například vývod mléčné žlázy, **potom** k podslizničnímu vazivu.*
- (21) *Ve filozofické tradici a **potom** ve fenomenologii není empatie sociologickou nebo psychologickou kategorií.*

Výraz v těchto užitích není větným členem, vztahuje k výrazu, který bezprostředně následuje. Spojovací funkci neplní. Nemůže být rematizován bez změny významu:

- (22) ?Je přichycená ke svým sousedkám, s nimiž vystýlá například vývod mléčné žlázy, k podslizničnímu vazivu **potom**.
- (23) ? Ve filozofické tradici a ve fenomenologii není empatie sociologickou nebo psychologickou kategorií **potom**.

Výrazy nevyjadřují postoj mluvčího a můžeme u nich sledovat význam zahrnování následujícího výrazu do množiny, tedy význam vytýkácí.

4.4.1.4 Shrnutí

U výrazu *potom* jsme popsali tři typy strukturního chování, pro lepší přehlednost sledovaná kritéria uvádíme v tabulce.

	VČ	Spojovatelnost	Spojovací funkce	Rematizovatelnost	Iniciální pozice	Postoj mluvčího	Odkazování /vytýkáání	Procento výskytu
Deiktické časové doplnění	+	se slovesy	-	+	+/-	-	+	85 %
Výsledek/následek děje a/nebo úvah mluvčího	-	dosah na celou výpověď	-	-	+	-	-	13 %
Význam přidávání	-	s podstatnými jmény	-	-	-	-	+	2%

Tabulka 3 – Shrnutí výsledku analýzy výrazu *potom*

Výraz *potom* ve významu deiktického časového doplnění je vždy větným členem – příslovečným určením času. Ve všech případech se spojuje pouze se slovesy a je rematizovatelný. Ve většině (42, 2 %) případů stojí v iniciální pozici, kterou si všem vysvětlujeme tak, že výraz naznačuje posloupnost více dějů, a proto je naznačení následnosti vnímáno mluvčími jako prvořadé, tudíž iniciální pozici zde nevnímáme jako povinnou. Výraz nevyjadřuje postoj mluvčího. Vyjadřuje odkaz. Na základě vyhodnocení jednotlivých kritérií jsme došli k závěru, že v tomto strukturním chování se výraz jeví jako příslovce. Toto strukturní chování výrazu *potom* jsme sledovali v 85 % případů.

Výraz *potom* ve významu výsledku/následku děje a/nebo úvah mluvčího není nikdy větným členem a má dosah na celou výpověď. Neplní spojovací funkci a není rematizovatelný bez změny významu. Stojí v iniciální pozici. Nevyjadřuje postoj mluvčího, ani nevyjadřuje odkaz/vytýkáání. Na základě vyhodnocení jednotlivých kritérií jsme došli k závěru, že v tomto strukturním chování se výraz jeví jako částice. Toto strukturní chování výrazu *potom* jsme sledovali ve 13 % případů.

Výraz *potom* ve významu přidávání do množiny není větným členem a v příkladech, které jsme v našem vzorku sledovali, se spojoval s podstatnými jmény. Domníváme se ale, že při cíleném vyhledávání bychom jej v tomto významu našli i ve spojení se slovními druhy jinými vzhledem k významu přidávání do množiny. Výraz neplní spojovací funkci a není rematizovatelný bez změny významu. Nestojí povinně v iniciální pozici a nevyjadřuje postoj. Je prostředkem vytýkání. Na základě vyhodnocení jednotlivých kritérií jsme došli k závěru, že v tomto strukturním chování se výraz jeví jako částice. Toto strukturní chování výrazu *potom* jsme sledovali pouze u 2 % případů.

4.4.2 Výraz *nakonec*

Výraz *nakonec* v celém našem vzorku prokázal pouze jeden typ strukturního chování.

4.4.2.1 Konečný stav děje

- (24) *Lisa nadělala tolik hluku, že se nemohl soustředit. **Nakonec** ji v zoufalství uhodil.*
- (25) *Starý sluha stál vzpřímeně, držel lampu a pomalu se pohléval červení, **nakonec** už přímo hořel jako červánky v soumraku.*
- (26) *Pochopila, že západoevropské velmoci se rozhodly Maďarsko podporovat. Proto **nakonec** ustoupila v otázce maďarské půjčky.*
- (27) *Slovo se poté specializovalo, tentokrát v oblasti válečnictví, svůj význam opět zúžilo. **Nakonec** ještě znovu zobecnělo a vešlo do obecného jazyka.*
- (28) ***Nakonec** budeš chtít ještě peníze.*

Výraz *nakonec* zde není větným členem a má dosah na obsah celé věty, ve které se nachází. Výraz neplní spojovací funkci – nevyjadřuje vztah mezi dvěma konkrétními textovými jednotkami, je reakcí na situaci i mimojazykovou. Nemůže být rematizován.

- (29) *?Lisa nadělala tolik hluku, že se nemohl soustředit. Uhodil ji v zoufalství **nakonec**.*
- (30) *?Starý sluha stál vzpřímeně, držel lampu a pomalu se pohléval červení, už přímo hořel jako červánky v soumraku **nakonec**.*
- (31) *?Pochopila, že západoevropské velmoci se rozhodly Maďarsko podporovat. Protoustoupila v otázce maďarské půjčky **nakonec**.*
- (32) *?Slovo se poté specializovalo, tentokrát v oblasti válečnictví, svůj význam opět zúžilo. **Ještě znovu zobecnělo a vešlo do obecného jazyka nakonec**.*

(33) *?Ještě budeš chtít peníze **nakonec**.*

Výraz je nejčastěji v pozici iniciální (59, 8 % případů), častá je rovněž pozice po souřadici spojce (32, 3 % případů). Výraz může vyjadřovat postoj mluvčího – nečekanost – jak jsme mohli pozorovat u posledně jmenovaného příkladu. Výraz nevyjadřuje odkaz ani vytýkání.

4.4.2.2 Shrnutí

U výrazu *nakonec* jsme popsali jeden druh strukturního chování, pro lepší přehlednost sledovaná kritéria uvádíme v tabulce.

	VČ	Spojovatelnost	Spojovací funkce	Rematizovatelnost	Iniciální pozice	Postoj	Odkazování /vytýkání	Procento výskytu
Konečný stav děje	-	Dosah na celou větu	-	-	+/-	+/-	-/-	100 %

Tabulka 4 – Shrnutí výsledku analýzy výrazu *nakonec*

Významově se jedná o konečný stav děje. Výraz zde není větným členem a jeho význam má dosah na celou větu, ve které se nachází. Není možné jej rematizovat. Stojí většinou v iniciální pozici – tu interpretujeme tak, že dosah významu výrazu se vztahuje na celou větu, uvozuje ji. Výraz může a nemusí vyjadřovat postoj mluvčího – tento aspekt nemá vliv na chování výrazu. Výraz není prostředkem odkazování ani vytýkání. Na základě vyhodnocení jednotlivých kritérií jsme došli k závěru, že v tomto strukturním chování se výraz jeví jako částice. Toto chování jsme u výrazu *nakonec* pozorovali u 100 % případů.

4.4.3 Výraz *totiž*

U výrazu *totiž* jsme pozorovali jeden typ strukturního chování.

4.4.3.1 Vysvětlení/zpřesnění předcházející informace

- (34) *Naučil jsem se za tu dobu neděle nenávidět. Neděle teď **totiž** nejsou moje. Jsou to dny návštěv.*
- (35) *Většina poruch spánku vzniká v rodinách, kde v noci nechávají svítit světlo. Děti se tím **totiž** dostává mnoha podnětů, které ho udržují v bdělém stavu.*
- (36) *To jen odráží mravní schizofrenii postkomunistických režimů. Mafiánství zde **totiž** bylo dlouhá desetiletí uzákoněno.*
- (37) *Přečtěte si do zítra celý článek, **totiž** jeho podtržené pasáže.*

Výraz *totiž* zde není větným členem. Spojovatelnost s konkrétními slovními druhy a/nebo dosah významu (ve smyslu částice) na celou větu zde nepozorujme. Výraz má spojovací funkci – ve všech případech stojí mezi dvěma konkrétně vyjádřenými jazykovými jednotkami, ačkoliv – jak je vidět na pozorovaném materiálu – tyto jednotky mohou, ale nemusí být součástí jedné věty. Výraz nemůže být rematizován.

- (38) *?Naučil jsem se za tu dobu neděle nenávidět. Neděle ted' nejsou moje **totiž**. Jsou to dny návštěv.*
- (39) *?Většina poruch spánku vzniká v rodinách, kde v noci nechávají svítit světlo. Děti se tím dostává mnoha podnětů **totiž**.*
- (40) *?To jen odráží mravní schizofrenii postkomunistických režimů. Mafiánství zde bylo dlouhá desetiletí uzákoněno **totiž**.*
- (41) *?Přečtěte si do zítřka celý článek, jeho podtržené pasáže **totiž**.*

Výraz nestojí nikdy v iniciální pozici. Domníváme se, že výraz nevyjadřuje postoj mluvčího. Rovněž není prostředkem odkazování nebo vytýkání.

4.4.3.2 Shrnutí

U výrazu *totiž* jsme popsali jeden druh strukturního chování, pro lepší přehlednost sledovaná kritéria uvádíme v tabulce.

	VČ	Spojovatelnost	Spojovací funkce	Rematizovatelnost	Iniciální pozice	Postoj mluvčího	Odkazování /vytýkání	Procento výskytu
Vysvětlení/zpřesnění předcházející informace	-	-	+	-	-	-	-/-	100 %

Tabulka 5 – Shrnutí výsledku analýzy výrazu *totiž*

Typ strukturního chování výrazu *totiž* má sémantickou platnost vysvětlení a/nebo zpřesnění předcházející informace. Podle našeho výzkumu tyto dva sémantické odstíny nemají vliv na chování výrazu. V obou případech se výraz chová shodně. Výraz není větným členem a nepozorovali jsme u něj naplnění kritéria spojovatelnosti. Oproti tomu výraz vždy stojí mezi dvěma konkrétně realizovanými jazykovými jednotkami, které uvádí v poměr. Tyto jazykové jednotky se mohou a nemusí vyskytovat v rámci jedné věty. Domníváme se tedy, že se jedná o funkci spojovací. Výraz není možné rematizovat a nevyjadřuje postoj mluvčího.

Rovněž není prostředkem odkazování nebo vytýkání. Na základě vyhodnocení jednotlivých kritérií jsme došli k závěru, že v tomto strukturním chování se výraz jeví jako spojka.

4.4.4 Výraz *však*

U výrazu *však* jsme pozorovali dva typy strukturního chování.

4.4.4.1 Význam odporování/vysvětlování

- (42) *Pociťovala asi takovou rozkoš, jakou kdysi pociťovali vítězové v turnajích. Vítězství nade mnou jí **však** nestačilo.*
- (43) *Rozhlížel jsem se kolem a hledal něco, čím by se dcera zahalila. Hledal jsem **však** marně.*
- (44) *Znamenalo to, že vše jde podle plánu. Pak se **však** ozval z rádia hlas majora Milese.*
- (45) *Je báječné, že žijeme ve vlídnější době, tato skutečnost nás **však** nutí uchýlovat se ke spekulacím.*
- (46) *Odpadlo sice jeho pracné vynášení z ponorky, na druhé straně se **však** do plavidel dostala po dlouhé plavbě voda.*
- (47) *Tíha, která na mně spočívá, je obrovská, není to **však** můra.*

Výraz *však* v uvedených příkladech není větným členem a není spojovatelný syntagmaticky ve smyslu příslovce ani nesyntagmaticky ve smyslu částice. Vždy se vyskytuje mezi dvěma konkrétně realizovanými jazykovými jednotkami, které uvádí do vztahu. Na základě analýzy našeho vzorku můžeme říci, že tyto jednotky častěji nejsou v jedné větě (67, 6 %). Výraz *však* toho typu chování není rematizovatelný.

- (48) *?Vítězství nade mnou jí nestačilo **však**.*
- (49) *?Hledal jsem marně **však**.*
- (50) *?Pak se ozval z rádia hlas majora Milese**však**.*
- (51) *?Je báječné, že žijeme ve vlídnější době, tato skutečnost nás nutí uchýlovat se ke spekulacím**však**.*
- (52) *?Odpadlo sice jeho pracné vynášení z ponorky, na druhé straně sedo plavidel dostala po dlouhé plavbě vodav**však**.*
- (53) *?Tíha, která na mně spočívá, je obrovská, není to můra **však**.*

Výraz není nikdy v iniciální pozici, nevyjadřuje postoj mluvčího a není ani prostředkem odkazování nebo vytýkání.

4.4.4.2 Vyjadřování námitky proti předešlému tvrzení

- (54) *Pasy si dejte do taky do těch nedobytných pokladen, **však** se s tím papírovým krámem ve Švýcarsku zase sejdete.*
- (55) ***Však** jsem také říkala, že tato sublimace proběhne jinak.*

Výraz *však* zde není větným členem, má vliv na interpretaci celé věty. Nevyskytuje se povinně mezi dvěma konkrétně vyjádřenými jazykovými jednotkami, nemá tedy spojovací funkci primárně. Výraz je nerematizovatelný.

- (56) *?Pasy si dejte do taky do těch nedobytných pokladen, se s tím papírovým krámem ve Švýcarsku zase sejdete **však**.*
- (57) *? Já Ti dám **však**!*
- (58) *? Jsem také říkala, že tato sublimace proběhne jinak **však**.*

Ve všech větách, které se v našem vzorku objevily, stojí výraz tohoto chování v iniciální pozici. Vyjadřuje postoj mluvčího a není prostředkem odkazování ani vytýkání.

4.4.4.3 Shrnutí

U výrazu *však* jsme popsali dva typy chování, pro lepší přehlednost sledovaná kritéria uvádíme v tabulce.

	VČ	Spojovatelnost	Spojovací funkce	Rematizovatelnost	Iniciální pozice	Postoj mluvčího	Odkazování / vytýkání	Procento výskytů
Význam odporování/ vysvětlování	-	-	+	-	-	-	-	97 %
Vyjadřování námitky proti předešlému tvrzení	-	Dosah na celou větu	-	-	+	+	-	3 %

Tabulka 6 – Shrnutí výsledku analýzy výrazu *však*

Typ strukturního chování, který vyjadřuje odporování/vysvětlování, není větným členem. Podle našeho pozorování má spojovací funkci, neboť stojí vždy mezi dvěma konkrétně vyjádřenými jazykovými jednotkami a uvádí je do vztahu. Nepozorujeme u něj

naplnění kritéria spojovatelnosti. Výraz není rematizovatelný. Nikdy se neobjevuje v iniciální pozici. Není prostředkem vyjádření postoje mluvčího a není ani prostředkem odkazování nebo vytýkání. Na základě vyhodnocení jednotlivých kritérií jsme došli k závěru, že v tomto strukturním chování se výraz jeví jako spojka. Tento typ strukturního chování jsme pozorovali na 97 % případů.

Typ strukturního chování, který vyjadřuje námitku proti předešlému tvrzení, rovněž není větným členem. Jeho význam má dosah na celou větu. Nemá spojovací funkci. Není rematizovatelný a stojí vždy v iniciální pozici – tu interpretujeme tak, že výraz plní funkci uvození celé věty, proto stojí na jejím začátku. Vyjadřuje postoj mluvčího a není prostředkem odkazování nebo vytýkání. Na základě vyhodnocení jednotlivých kritérií jsme došli k závěru, že v tomto strukturním chování se výraz jeví jako částice. Tento typ strukturního chování výrazu *však* jsme pozorovali jen u 3 % případů.

4.4.5 Výraz *ještě*

U výrazu *ještě* jsme na základě výzkumu popsali čtyři typy strukturního chování.

4.4.5.1 Přidávání

- (59) *Možná kdybychom si ten večer **ještě** jednou krok za krokem prošli, pomohlo by to.*
- (60) *Chtěla po něm, aby ji zastřelil, chtěl jim Tom **ještě** říct.*
- (61) *Rád bych se **ještě** vrátil k vaší zmínce o stycích.*
- (62) ***Ještě** jedno bych rád věděl, dobrý muži.*
- (63) *Přišli **ještě** čtyři.*
- (64) *Namaluj to **ještě** modře, potom se na to nebude moct dívat nikdo.*

Výraz *ještě* zde není větným členem, je spojitelný s podstatným jménem, přídavným jménem, zájmenem, číslovkou, slovesem i příslovcem. Nemá spojovací funkci. Domníváme se, že výraz může být rematizován, ačkoliv není větným členem. Tuto tendenci pozorujeme zejména tam, kde se výraz spojuje se slovesem. Podotýkáme však, že jde pouze o domněnku, která by *ještě* měla být předmětem dalších výzkumů – zejména to, platí-li tato tendence obecně u všech spojení výrazu *ještě*, nebo pouze u spojení daného výrazu se slovesy. Pozorujme příklady:

- (65) *Možná kdybychom si ten večer jednou krok za krokem prošli**ještě**.*

- (66) *Chtěla po něm, aby ji zastřelil, chtěl jim Tom říct**ještě**.*
- (67) *Rád bych sek vaší zmínce o stycích vrátil **ještě**.*
- (68) *Jedno bych rád věděl**ještě**.*
- (69) *Přišli čtyři **ještě**.*
- (70) *Namaluj to modře **ještě**, potom se na to nebude moct dívat nikdo.*

Výraz se neobjevuje povinně v iniciální pozici, nevyjadřuje postoj mluvčího. Není výrazem odkazování, ale je prostředkem vytýkání.

4.4.5.2 Časové trvání

- (71) *Existuje asi 7 500 000 známých druhů hmyzu, ale další statisíce nejsou**ještě** popsány.*
- (72) *Už jsi to vyzkoušel, Petře? **Ještě** ne.*
- (73) *Doufal jsem, že je dcerka **ještě** naživu.*
- (74) *Já musím mít k práci ticho, do večera jsou **ještě** dvě hodiny.*

Výraz ještě zde není větným členem. Je spojitelný s podstatným jménem, přídavným jménem, zájmenem, číslovkou, slovesem i příslovcem. Nemá spojovací funkci. Domníváme se, že u tohoto typu chování není možné výraz rematizovat.

- (75) *?Existuje asi 7 500 000 známých druhů hmyzu, ale další statisíce nejsou**ještě** popsány.*
- (76) *?Už jsi to vyzkoušel, Petře? **Neještě**.*
- (77) *?Doufal jsem, že je dcerka **naživuještě**.*
- (78) *?Já musím mít k práci ticho, do večera jsou **dvě hodinyještě**.*

Výraz se zde neobjevuje povinně v iniciální pozici, nevyjadřuje postoj mluvčího. Není prostředkem odkazování, ale je prostředkem vytýkání.

4.4.5.3 Časové trvání ve spojení se „schopnostními“ slovesy

Na základě našeho pozorování vymezujeme ještě jeden typ chování s významem časového trvání. Je jím spojení výrazu *ještě* a sloves, které mohou vyjadřovat schopnost/dovednost, např. *číst, psát, chodit*. V těchto případech má výraz *ještě* zvláštní

funkci: naznačuje, zda se ve výpovědi u daného slovesa jedná o význam dovednostní nebo nikoliv. Tuto funkci má výraz *ještě* v případě, že sloveso je v záporu. Viz následující příklady:

(79) *Petr nečte.*

(80) *Petr **ještě** nečte.*

Domníváme se, že první čtení těchto příkladů by byla rozdílná. Zatímco u věty *Petr nečte* by byla větší tendence ji interpretovat tak, že Petr v současné chvíli dělá něco jiného, u věty s výrazem *ještě* by byla spíše tendence interpretovat ji tak, že Petr zatím nemá dovednost číst. Zároveň se domníváme, že tato skutečnost naznačuje pevnější vztah mezi slovesem a výrazem *ještě*, než tomu bylo u typu strukturního chování 4.4.5.2.1 Časové trvání. I tato poznámka je úrovní domněnky a měla by být podobně jako rematizovatelnost výrazu předmětem dalších výzkumů.

Podrobíme-li analýze zmíněný příklad, dostaneme následující hodnoty: výraz není větným členem, tuto funkci má jen v případě, kdy se spojí se „schopnostním“ slovesem v záporu, nemá spojovací funkci, je rematizovatelný, nestojí povinně v iniciální pozici, nevyjadřuje postoj mluvčího a je výrazem vytýkání.

4.4.5.4 Stupňování

(81) *Když si je Clay přečetl, připadal si **ještě** provinilejší.*

(82) *Já osobně si ho moc nevážím a **ještě** víc mám spadeno na jeho syna.*

Výraz *ještě* zde není větným členem. Je spojitelný s podstatným jménem, přídavným jménem, zájmenem, číslovkou, slovesem i příslovcem. Nemá spojovací funkci. Není rematizovatelný.

(83) *?Když si je Clay přečetl, připadal si provinilejší**ještě**.*

(84) *?Já osobně si ho moc nevážím a víc mám spadeno na jeho syna**ještě**.*

Není povinně v iniciální pozici, nevyjadřuje postoj mluvčího. Není prostředkem odkazování, ale je prostředkem vytýkání.

4.4.5.5 Shrnutí

U výrazu *ještě* jsme popsali čtyři typystrukturního chování, pro lepší přehlednost sledovaná kritéria uvádíme v tabulce.

	VČ	Spojovatelnost	Spojovací funkce	Rematizovatelnost	Iniciální pozice	Postoj mluvčího	Odkazování /vytýkání	Procento výskytu
Přidávání	-	s podstatným jménem, přídavným jménem, zájmenem, číslovkou, slovesem i příslovcem	-	+/-	-	-	-/+	45 %
Časové trvání	-	s podstatným jménem, přídavným jménem, zájmenem, číslovkou, slovesem i příslovcem	-	-	-	-	-/+	45 %
Časové trvání ve spojení se „schopnostními“ slovesy	-	Slovesa s možností vyjadřovat schopnost/dovednost	-	+	-	-	-/+	1 %
Stupňování	-	s podstatným jménem, přídavným jménem, zájmenem, číslovkou, slovesem i příslovcem	-	-	-	-	-/+	9 %

Tabulka 7 – Shrnutí výsledku analýzy výrazu *ještě*

První typ strukturního chování výrazu *ještě* má sémantiku přidávání. Tento typ chování není větným členem, je spojitelný s podstatným jménem, přídavným jménem, zájmenem, číslovkou, slovesem i příslovcem. Nemá spojovací funkci. Otázka rematizovatelnosti je složitá a měla by být předmětem dalších výzkumů. My se na základě výzkumu našeho domníváme, že výraz – zejména je-li spojen se slovesem – rematizovatelný je. Výraz nestojí v iniciální pozici, nevyjadřuje postoj mluvčího. Není prostředkem odkazování, ale je prostředkem vytýkání. Na základě vyhodnocení jednotlivých kritérií jsme došli k závěru, že v tomto strukturním chování se výraz jeví jako částice. Tento typ strukturního chování jsme pozorovali na 45 % případů.

Druhý typ strukturního chování má sémantiku časového trvání. Zde výraz není větným členem, je spojitelný s podstatným jménem, přídavným jménem, zájmenem, číslovkou, slovesem i příslovcem. Výraz nemá spojovací funkci a v tomto strukturním chování není rematizovatelný. Nestojí v iniciální pozici a nevyjadřuje postoj mluvčího. Není prostředkem odkazování a je prostředkem vytýkání. Na základě vyhodnocení jednotlivých kritérií jsme došli k závěru, že v tomto strukturním chování se výraz jeví jako částice. Tento typ strukturního chování jsme pozorovali na 45 % případů.

Strukturní typ chování výrazu *ještě* se sémantikou časového trvání ve spojení se slovesy schopnými vyjadřovat schopnost/dovednost není větným členem. Je spojován právě se zmíněnými slovesy. Nemá spojovací funkci a podle našeho zkoumání může být

rematizován. Nestojí v iniciální pozici, nevyjadřuje postoj mluvčího a není prostředkem odkazování. Vyjadřuje vytýkání. Tento typ strukturního chování je obtížné vyhodnotit vzhledem k absenci možnosti objektivně vyhodnotit rematizovatelnost. V naší práci se však kloníme spíše k zařazení k příslovcím. Tento typ strukturního chování jsme pozorovali na 1 % případů.

Poslední strukturní typ výrazu *ještě* vyjadřuje stupňování. Výraz zde není větným členem, může být spojován s podstatným jménem, přídavným jménem, zájmenem, číslovkou, slovesem i příslovcem. Nemá spojovací funkci. Není rematizovatelný. Nestojí v iniciální pozici a nevyjadřuje postoj mluvčího. Není prostředkem odkazování, je prostředkem vytýkání. Na základě vyhodnocení jednotlivých kritérií jsme došli k závěru, že v tomto strukturním chování se výraz jeví jako částice. Tento typ strukturního chování jsme pozorovali na 9 % případů.

4.4.6 Výraz *už*

U výrazu *už* jsme vysledovali tři typy strukturního chování.

4.4.6.1 Začátek nebo ukončení děje

- (85) *My už jsme se ubytovali ve městě.*
- (86) *Už jsme je ukázali.*
- (87) *Tahle přezdívka mi zůstala už od základní školy.*
- (88) *Všichni jsme čekali, že ten meeting už skončí.*

V uvedených příkladech není výraz větným členem, je spojovatelný s podstatnými jmény, slovesy a příslovci. Výraz zde nemá funkci spojování. Výraz zde není rematizovatelný.

- (89) *?My jsme se ubytovali ve městě už.*
- (90) *?Jsme je ukázali už.*
- (91) *?Všichni jsme čekali, že ten meeting skončí už.*

Nestojí v iniciální pozici. Postoj mluvčího nevyjadřuje. Není prostředkem vyjádření odkazování, je prostředkem vyjádření vytýkání.

4.4.6.2 Začátek děje (s rysem nečekanosti) ve spojení se „schopnostními slovesy“

Stejně jako u výrazu *ještě* i zde jsme pozorovali, že výraz *už* nabývá zvláštní funkce u spojování se slovesy, které mohou označovat schopnost/dovednost. Jediný rozdíl spočívá v tom, že tam, kde výraz *ještě* nabývá této funkce se slovesy v záporu, výraz *už* má tuto funkci se slovesy v tvaru kladném.

(92) *Petr čte.*

(93) *Petr už čte.*

4.4.6.3 Zdůraznění trvání

(94) *Už dva roky jsem ji neviděl.*

(95) *Nakupujeme už od pondělka a pořád není navařeno.*

(96) *Už od dveří se ozýval jekot značící nějakou pohromu.*

Výraz zde nemá funkci větného členu, a je spojovatelný S podstatnými jmény, přídavnými jmény, se zájmeny, s číslovkami a s příslovci. Výraz zde nemá spojovací funkci. Domníváme se, že výraz není rematizovatelný.

(97) *? Neviděl jsem ji dva roky už.*

(98) *? Nakupujeme od pondělka už.*

(99) *? Jekot značící nějakou pohromu se ozýval od dveří už.*

Nestojí povinně v iniciální pozici. Vzhledem k tomu, že se jedná o zdůraznění, vyjadřuje postoj mluvčího. Není prostředkem odkazování, ale je prostředkem vytýkání.

4.4.6.4 Shrnutí

U výrazu *už* jsme popsali 3 typy chování, pro lepší přehlednost sledovaná kritéria uvádíme v tabulce.

	VČ	Spojovatelnost	Spojovací funkce	Rematizovatelnost	Iniciální pozice	Postoj mluvčího	Odkazování /vytýkáni	Procento výskytu
Začátek nebo ukončení děje	-	S podstatnými jmény, se slovesy a s příslovci	-	+/-	-	-	-/+	76 %
Začátek děje (s rysem nečekanosti) ve spojení se „schopnostními slovesy“	-	Se slovesy s možností vyjadřovat schopnost/dovednost	-	+	-	-	-/+	2 %
Zdůraznění trvání	-	S podstatnými jmény, přídavnými jmény, se zájmeny, s číslovkami a s příslovci.	-	-	-	+	-/+	22 %

Tabulka 8 – Shrnutí výsledku analýzy výrazu už

První typ strukturního chování nese sémantiku začátku nebo ukončení děje. Tento strukturní typ není větným členem. Je spojovatelný se slovesy, s podstatnými jmény a příslovci a nemá spojovací funkci. Otázka rematizovatelnosti je složitá a měla by být předmětem dalších výzkumů. Na základě výzkumu našeho je možné výraz rematizovat. Nestojí v iniciální pozici. Nevyjadřuje postoj mluvčího. Není prostředkem odkazování, ale je prostředkem vytýkáni. Není prostředkem odkazování, je prostředkem vytýkáni. Tento typ strukturního chování je obtížné vyhodnotit vzhledem k absenci možnosti objektivně vyhodnotit rematizovatelnost, v tuto chvíli výraz hodnotíme jako příslovce. Tento typ strukturního chování jsme pozorovali na 76 % případů.

Druhý typ strukturního chování nese sémantiku začátek děje (s rysem nečekanosti) ve spojení se „schopnostními slovesy“. Není větným členem. Je spojován právě se zmíněnými slovesy. Nemá spojovací funkci a podle našeho zkoumání může být tematizován. Nestojí v iniciální pozici, nevyjadřuje postoj mluvčího a není prostředkem odkazování. Vyjadřuje vytýkáni. Není prostředkem odkazování, je prostředkem vytýkáni. Na základě vyhodnocení jednotlivých kritérií jsme došli k závěru, že v tomto strukturním chování se výraz jeví jako příslovce. Tento typ strukturního chování jsme pozorovali na 2 % případů.

Poslední typ strukturního chování nese sémantiku zdůraznění trvání. Výraz zde není větným členem, je spojován s podstatnými jmény, přídavnými jmény, se zájmeny, s číslovkami a s příslovci. Nemají spojovací funkci a nejsou rematizovatelné. Nestojí

v iniciální pozici, vyjadřuje postoj mluvčího. Není prostředkem odkazování, ale je prostředkem vytýkání. Není prostředkem odkazování, je prostředkem vytýkání. Na základě vyhodnocení jednotlivých kritérií jsme došli k závěru, že v tomto strukturním chování se výraz jeví jako částice. Tento typ strukturního chování jsme pozorovali na 22 % případů.

Závěr

V naší práci jsme se zabývali neohebnými slovními druhy – pro naše analýzy jsme vybrali příslovce, spojky a částice, jelikož se právě tyto slovní druhy jeví jako nejproblematictější.

V první části naší práce jsme představili způsoby dělení slov do slovních druhů. Došli jsme k tomu, že v české lingvistice existují dva způsoby, jakým se k tomuto dělení přistupuje: tradiční a Komárkovo. Tradiční dělení je založeno na obsahově-sémantickém, formálním a syntakticko-funkčním kritériu a dospívá k deseti slovním druhům. Dělení Miroslava Komárka je založeno na propojení syntaktického a sématického hlediska a dospívá ke slovním druhům jedenácti. Na základě analýz zvolených mluvnických popisů jsme zjistili, že tradiční dělení slovních druhů je v české lingvistice mnohem častěji užíváno.

Druhou část naší práce jsme věnovali analýze definic zvolených slovních druhů ve zvolených gramatických popisech. U slovního druhu příslovce jsme zjistili, že v popisech panuje shoda, co se týče formálního hodnocení slovního druhu – všechny popisy o příslovcích hovoří jako o slovním druhu neohebném, některé popisy přidávají ještě informaci o stupňovatelnosti některých z nich. Dále je jim přisuzován (více či méně specifikovaný) význam okolnostní – lexémy řadící se k tomuto slovnímu druhu vyjadřují okolnost dynamického nebo nedynamického příznaku a rovněž okolnost okolnosti. Všechny mluvnické popisy, které reflektují větněčlenskou platnost lexémů, uvádějí jako primární funkci příslovci příslovečné určení, o dalších syntaktických funkcích hovoří jen popisy některé a zmiňována je nejčastěji funkce přívlastku neshodného. Od MČ 2 časově blíže k současnosti všechny mluvnické zmiňují příslovce zájmenná, tedy ty lexémy, které označují okolnost zástupně, nikoli přímo. Většina mluvnických popisů u těchto lexémů hovoří o spojovací funkci – žádná z definic však nenaznačuje, jakým způsobem je tato funkce realizovaná a liší-li se nějakým způsobem od spojovací funkce spojek.

Slovní druh spojky je shodně popisován jako neohebný a neplnovýznamový. Syntakticky nemají platnost větných členů, ale funkce, na základě které jsou většinou mluvnických popisů definovány, je vnímána jako syntaktická. Mají tedy syntaktickou funkci, nikoli platnost. Hledisko, na kterém se většina mluvnic neshodne, je vlastní význam těchto lexémů. Můžeme zde hovořit o dvou přístupech: spojky samy o sobě význam nemají vůbec (např. *Mluvnice spisovné češtiny* Fr. Trávníčka) a u spojek existuje jistý význam, můžeme jej vnímat jako spektrum (např. *MČ 2*). Dalším problematickým bodem v definicích spojek jsou tzv. spojovací výrazy. Jedná se o skupiny slov, které dohromady vyjadřují vztah mezi jazykovými jednotkami (větnými členy nebo celými větami). Problematické je, že spojovací

výrazy jsou vymezeny pouze funkčně a - kromě MSC – se k problematice víceslovných ekvivalentů slovních druhů žádný jiný gramatický popis nevyjadřuje. Není tedy jasné, jak tyto výrazy slovnědruhově hodnotit.

Poslední námi sledovaný slovní druh byly částice. Vývoj jejich definic jsme mohli sledovat od samého počátku, neboť prvním, kdo v české lingvistice tento slovní druh samostatně vyčlenil, byl František Trávníček v *Mluvnici spisovné češtiny*. U tohoto slovního druhu se většina mluvnických popisů shodne na neohebnosti a větněčlenské neplatnosti těchto lexémů. Na rozdíl od spojek nemají ani syntaktickou funkci – gramatické výstavby textu se neúčastní vůbec. Můžou být chápány jako slovní druh pragmatický, neboť vyjadřují postoj mluvčího k tomu, co svou výpovědí sděluje, k adresátovi, k obsahu členění textu a také jsou samy prostředky tohoto členění. Jsou chápány jako slovní druh neplnovýznamový.

Třetí část naší práce byla věnována tomu, zda a případně jakým způsobem jsou v gramatických popisech definována překrývání těchto slovních druhů a také to, zda tyto popisy nějakým způsobem definují místa sporná a radí, na základě jakých vlastností a kritérií je možné konkrétní problematické lexémy k jednotlivým slovním druhům přiřadit. Následně jsme tento výklad obohatili ještě o práce Jaroslava Bauera, Miloslava Vondráčka a Ondřeje Peška.

U dvojice slovních druhů spojky a příslovce se v mluvnických popisech nejčastěji řešila zájmenná příslovce a jejich spojovací funkce (jak vyplývá i z našich analýz definic příslovcí). Zde se nejčastěji doporučuje užít syntaktického kritéria – příslovce jsou větným členem, spojky nikoli. Ve své práci situaci shodně hodnotí i Jaroslav Bauer, který syntaktické kritérium opírá o sémantiku výrazů. Dále dodává, že spojky mají schopnost spojovat jazykové jednotky samy o sobě, nikoli ještě ve spojení s další spojkou. Ondřej Pešek vnáší do diskuze další dvě kritéria – příslovce jsou rematizovatelná, spojky nikoli; spojky se prototypicky vyskytují v iniciální pozici.

U dvojice slovních druhů částice a spojky se mluvnické popisy neshodují na nějaké množině lexémů, které by byly problematické k určování. Shodují se na tom, že v tomto případě jde o rozdílné funkce formálně shodných výrazů. Jaroslav Bauer vychází z toho, že definuje spojovací funkci tak, že o ní je možné mluvit jen v případě, kdy výraz spojuje dvě jazykové jednotky, které jsou v kontextu konkrétně vyjádřeny. Tuto spojkou pak přisoudí pouze spojkám. Dále se věnuje výrazům, které slouží k vytýkání a odkazování. Na základě absentující spojovací funkce přisuzuje vytýkacím výrazům slovnědruhovou platnost částic a na základě absentující deixe přisuzuje tutéž platnost i výrazům odkazovacím.

U dvojice slovních druhů částice a příslovce se mluvnické popisy jednoznačně neshodují na nejproblematictějších oblastech lexémů. Přesto jsme okruhy vymezily – jedná se o vytýkací výrazy, větná příslovce, modifikační částice a měrová příslovce. V těchto případech mluvnické radí využít opět syntaktické kritérium obohacené o možnost rozvíjení: příslovce rozvíjí pouze slovesa, přídavná jména, jiná příslovce a podstatná jména, částice se spojují prakticky s jakýmkoli slovním druhem (s výjimkou citoslovcí) a zároveň mohou mít dosah na celou větu. Miloslav Vondráček se syntaktickým kritériem souhlasí – dodává ovšem, že vždy je třeba zohlednit kontext. Vondráček zároveň naznačuje, že je možné zjistit slovnědruhovou platnost výrazu substitucí nebo opisem výrazu výrazem jiným ze stejné sémantické třídy.

Čtvrtá část naší práce byla věnována samostatnému výzkumu. Stanovili jsme si následující výzkumné hypotézy – bez jejich hierarchizace:

1. Větněčlenská platnost – příslovce jsou větnými členy, spojky a částice nikoli;
2. Spojovatelnost – příslovce jsou spojitelné syntagmaticky se slovesy, přídavnými jmény, příslovci a podstatnými jmény, částice jsou spojitelné se všemi slovními druhy kromě citoslovcí a mohou mít dosah na obsah celé věty;
3. Ne/přítomnost spojovací funkce – spojky mají spojovací funkci primárně, příslovce a částice ji nemají (primárně). Spojovací funkci jsme vnímali ve shodě s definicí Jaroslava Bauera;
4. Rematizovatelnost – příslovce rematizovatelná jsou, spojky a částice nikoliv;
5. Iniciální pozice – spojky prototypicky stojí v iniciální pozici, částice v této pozici stojí pouze, když uvozují větu, a příslovce se v iniciální pozici vyskytnout mohou, ovšem jsou se svým syntagmatem přemístitelná;
6. Postoj mluvčího – postoj mluvčího vyjadřují jen částice, příslovce a spojky nikoliv. Toto kritérium jsme vnímali jako pomocné, jelikož se domníváme, že na základě korpusové sondy je toto kritérium obtížné objektivně posuzovat;
7. Výraz odkazování/vytýkání – prostředky těchto významů jsme vnímali jako částice na základě definic, které poskytl Jaroslav Bauer.

Tyto hypotézy jsme aplikovali na užití výrazů *potom*, *nakonec*, *totiž*, *však*, *ještě* a *už* metodou korpusové sondy jsme v ČNK – SYN vybrali pro každý výraz sto náhodných výskytů a ty jsme analyzovali. Soubor vlastností přisouzených na základě námi zvolených hypotéz jsme pro potřeby naší práce nazvali strukturní chování. Každé ze strukturních chování daného výrazu jsme nazvali podle sémantiky v zájmu přehlednosti a zjednodušení pojmenování.

Výsledky výzkumu ukázaly následující:

Výraz *potom* vykazuje 3 typy strukturního chování: deiktické časové doplnění (kde je výraz příslovcem), výsledek/následek děje a/nebo úvah mluvčího (kde je výraz částicí), význam přidávání (kde je výraz částicí). Konkrétní hodnoty strukturních chování uvádíme v tabulce Tabulka 9 – Shrnutí výsledku analýzy výrazu *potom*

Výraz *nakonec* vykazuje jediný typ strukturního chování – konečný stav děje (kde je výraz částicí). Konkrétní hodnoty strukturních chování uvádíme v tabulce Tabulka č 4 – Shrnutí výsledku analýzy výrazu *nakonec*.

Výraz *totiž* vykazuje jediný typ strukturního chování - vysvětlení/zpřesnění předcházející informace (kde je výraz spojkou). Konkrétní hodnoty strukturních chování uvádíme v tabulce Tabulka 5 – Shrnutí výsledku analýzy výrazu *totiž*.

Výraz *však* vykazuje dva typy strukturního chování – význam odporování/vysvětlování (kde je výraz spojkou) a vyjadřování námitky proti předešlému tvrzení (kde je výraz částicí). Konkrétní hodnoty strukturních chování uvádíme v tabulce Tabulka 6 – Shrnutí výsledku analýzy výrazu *však*.

Výraz *ještě* vykazuje čtyři typy strukturního chování – přidávání (kde je výraz částicí), časové trvání (kde je výraz částicí), časové trvání ve spojení se „schopnostními slovesy“ (kde je výraz příslovcem) a stupňování (kde je výraz částicí). Konkrétní hodnoty strukturních chování uvádíme v tabulce Tabulka 7 – Shrnutí výsledku analýzy výrazu *ještě*.

Výraz *už* vykazuje tři typy strukturního chování – začátek, nebo ukončení děje (kde je výraz příslovcem), začátek děje (s rysem nečekanosti) ve spojení se „schopnostními slovesy“ (kde je výraz příslovcem) a zdůraznění trvání (kde je výraz částicí). Konkrétní hodnoty strukturních chování uvádíme v tabulce Tabulka 8 – Shrnutí výsledku analýzy výrazu *už*.

Závěrem naší práce bychom chtěli ještě upozornit na problémy, které při zpracovávání výzkumu vznikly a které by měly být předmětem dalších výzkumů. Je jimi otázka rematizovatelnosti částic, spojování přes hranici věty a otázka funkce výrazů *ještě* a *už* ve spojení se slovesy schopnými vyjadřovat schopnost/dovednost.

Seznam použité literatury

- BAUER, Jaroslav. Spojky a částice. In: *Syntacticaslavica: vybrané práce ze slovanské skladby*, ed. M. Grepl, R. Mrázek, R. Večerka. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1962.
- BAUER, Jaroslav. Spojky a příslovce. In: *Syntacticaslavica: vybrané práce ze slovanské skladby*, ed. M. Grepl, R. Mrázek, R. Večerka. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1962.
- Bauer, Jaroslav. Relativa a spojky. In: *Syntacticaslavica: vybrané práce ze slovanské skladby*, ed. M. Grepl, R. Mrázek, R. Večerka. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1962.
- CVRČEK, Václav: *Mluvnice současné češtiny*. Praha: Karolinum, 2010.
- Český národní korpus – SYN. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha. Cit. 11.07.2014, dostupný z: <<http://www.korpus.cz>>.
- Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: NLN, 2002.
- HAVRÁNEK, Bohuslav – JEDLIČKA, Alois: *Česká mluvnice*. Praha: SPN, 1963.
- KARLÍK, Petr – NEKULA, Marek – RUSÍNOVÁ, Zdenka (eds.): *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: NLN, 2008.
- KOMÁREK, Miroslav. K otázce slovních druhů v češtině. *Slovo a slovesnost*, 1956, č. 14, s. 160–168.
- KOMÁREK, Miroslav: *Příspěvky k české morfologii*. Olomouc: Periplum, 2006
- PETR, Jan a kol: *Mluvnice češtiny 2, Tvarosloví*. Praha: Academia, 1986.
- PEŠEK, Ondřej: *Argumentativní konektory v současné francouzštině a češtině*. České Budějovice: EditioUniversitatisBohemiaeMeridionalis, 2011.
- ŠTÍCHA, František a kol: *Akademická gramatika spisovné češtiny*. Praha: Academia, 2013.
- TRÁVNÍČEK, František: *Mluvnice spisovné češtiny. Část I, Hláskosloví, tvoření slov, tvarosloví*. Praha: Slovanské nakladatelství, 1951.
- ULIČNÝ Oldřich – BLÁHA, Ondřej (eds.): *Úvahy o české morfologii*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2013.
- VONDRÁČEK, Miloslav. Citoslovce a částice – hranice slovního druhu. *Naše řeč*. 1998, č. 1.
- VONDRÁČEK, Miloslav. Příslovce a částice – hranice slovního druhu. *Naše řeč*. 1999, č. 2.